

Povijesni pregled filozofije odgoja - utjecaj odgoja na suvremenost

Miočić, Vedrana

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:658526>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

DIPLOMSKI RAD

Tema: *Povijesni pregled filozofije
odgoja - utjecaj odgoja na suvremenost*

MENTOR: Dr. sc. Aleksandra Golubović

STUDENTICA: Vedrana Miočić

Rijeka, svibanj 2018.

Sadržaj

Sažetak	3
Abstract.....	4
Uvod	6
1. Povijesni pregled filozofa od samog nastanka odgoja	10
1.1 Općenito o odgoju.....	10
1.2 Sofisti i Sokrat pristup odgoju	11
1.2.1 Prigovori	12
1.2.3 Kritički osvrt na Sofiste i Sokrata	13
1.3 Uvođenje Platonova odgoja	14
1.3.2 Kritički osvrt na Platonov odgoj	17
1.4 Aristotelov pristup odgoju	20
1.4.1 Sličnosti i razlike u odgoju kod Platona i Aristotela.....	22
1.4.2 Kritički osvrt na Aristotela.....	25
1.5 J. J. Rousseauov pristup odgoju	25
1.5.1 Kritički pristup Rousseauovu odgoju.....	28
1.5.2 Važnost Rousseauova u odgoju	30
1.6 J. Dewey i osnove pedagogije pragmatizma	31
1.6.1 Tradicionalna nasuprot Laboratorijskoj školi	34
1.6.2 Kritički pristup i zaključno o Deweyju	36
2. Odgoj.....	37
2.1 Podjele odgoja u pedagogiji.....	39
2.2 Dvije utjecajne definicije odgoja u pedagogiji.....	43
2.3 Tradicionalna nasuprot suvremenoj nastavi.....	45
2.4 Kritički osvrt na pedagoško-filozofski odgoj.....	48
3. Informacijske znanosti doprinose školstvu.....	51
3.1 Postmoderna pedagogija	52
3.1.1 Virtualna stvarnost	52
3.1.2 Tehnologija obrazovanja kroz stadije	55
3.1.3 Inovacije u obrazovanju	58
3.1.4 Kritički osvrt	61
4. Literatura.....	64

Sažetak

U početku mog diplomskog rada dajem povijesni pregled filozofa od samog nastanka odgoja. Nakon općenitog razmatranja o odgoju daje se prikaz s kritičkim osvrtom pristupa odgoju prema Sofistima, Sokratu, Platonu, Aristotelu, J. J. Rousseauu te J. Deweyu.

Kroz podjelu odgoja u pedagogiji dotaknuli smo se definicija odgoja te pokušali pronaći korijene tradicionalne nastave (nastave u kojoj je nastavnik glavni davatelj i nositelj informacija, a učenici primatelji tih informacija u pasivnom obliku). U suvremenoj nastavi učenici su u središtu zbivanja nastave, sudjeluju aktivno u nastavi (u mogućnosti su razvijanja kritičkog mišljenja, stavova, propitivanja znanja i informacija koje im nastavnik prenosi na način da ih potiče da otkrivaju znanje i rješenja i da pritom učitelj pomaže učenicima u razumijevanju gradiva, a ne samo pri prenošenju postojećih rješenja.

Razvoj novih tehnologija donosi i inovacije u obrazovanju pa smo kroz kritički osvrt obrazložili njihov utjecaj u pripremi i organizaciji nastave. Postojeće stanje obrazovnog aspekta informatizacije sagledano je kroz četiri komponente: opremljenost, informatička pismenost, permanentno obrazovanje nastavnika i sadržaji prilagođeni za nastavni proces.

U odgojno-obrazovnom procesu važna je implementacija informacijske tehnologije kako bi se održala informatička pismenost pa je tehnologija obrazovanja utkana u cjelinu procesa obrazovanja i ovisi o vremenu u kojemu živimo. U školstvu je virtualna stvarnost promatrana kao pristup koji mijenja načine odvijanja nastave iz tradicionalnog oblika predavanja, u suvremeni oblik nastave (koji je pobliže objašnjen kroz služenje informacijskih tehnologija i metoda rada u nastavi koji omogućuju učeniku bolje razumijevanje, snalaženje i korištenje danih informacija). Poblje ćemo pojasniti kako virtualna stvarnost može pomoći u odgojno-obrazovnom procesu te pokazati da postoje pozitivne i negativne strane vezane uz razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija.

Ključne riječi: filozofija odgoja, Sofisti i sofistički pristup odgoju, Sokratov pristup odgoju, Platonova klasna podjela, Platonova *Država*, Aristotelov pristup odgoju, J. J. Rousseauov pristup odgoju, *Emil ili O odgoju*, J. Dewey, laboratorijska škola, osnove pragmatizma, definicija odgoja, suvremena tehnologija u nastavi, inovacije u nastavi, postmoderna pedagogija

Abstract

The beginning of my master's thesis deals with the historical review of philosophers from the very beginning of the study of education. After the general description of education, the critical review about education practices based on the studies from the Sophists, Socrates, Plato, Aristotle, J.J.Rousseau and J.Dewey is presented.

Through the classification of education in pedagogy, I have touched upon the definitions of education and tried to find the roots of traditional teaching (teaching in which the teacher is the main provider of information, and the pupils receive this information in passive form). In contemporary teaching class, the students are at the center of the activities in classroom, they actively participate in class (they are able to develop critical thinking, attitudes, questioning of knowledge and information transmitted by their teacher in a way that encourages them to disclose knowledge and solutions. In that way the teacher helps pupils understand the subject matter, and not just when transferring existing solutions).

The development of new technologies also brings innovations in education, so I have explained their impact in the preparation and organization of teaching through critical review. The present state of the educational aspect of computerization can be seen through four components: equipment, computer literacy, permanent teacher education and contents adapted for the teaching process.

In the educational process, the implementation of information technology is important in order to maintain computer literacy, so the technology of education is involved in the whole process of education and depends on the time we live in. In the school system, the virtual reality is viewed as an approach that changes the way of teaching from the traditional form of lectures into a contemporary form of teaching (which is explained more precisely through the use of information technologies and teaching methods that enable the pupil to understand, find and use the information provided). I will explain more closely how virtual reality can help in the educational process, and show that there are positive and negative aspects of the development of information and communication technologies.

Key words: the philosophy of education, Sophists and their approach to education, Socrates' approach to education, Plato's class division, Plato's *The Republic*, Aristotle's approach to education, Rousseau's approach to education, *Emile* or *On Education*, J.Dewey's Laboratory school, pragmatism, the definition of education, modern technology in teaching, innovations in teaching, postmodern pedagogy

Uvod

Odgoj se pronalazi u različitim društvenim djelatnostima, kao što znamo, odgoj počinje u obitelji, a nastavlja se u školi pa kasnije na fakultetu te pojedinim poslovima kojima se bavimo u daljnjem životu. Ono što je važno napomenuti jest da ne postoji samo jedan put koji određuje ispravan odgoj djeteta. Nekada su djeca odrastala uz djedove i bake, a danas uz mobitele, tablete, laptope i druga tehnološka pomagala. Mijenjanje generacija pokazalo je kako tehnološki napredak u društvu donosi neke pozitivne strane poput mogućnosti komunikacije u bilo kojem trenutku s bilo kime na svijetu. Međutim, za mlađe generacije internet koji omogućuje pristup različitim podacima može imati i negativnih strana, kao što su: pedofilija, ovisnost o igricama, oštećenje kralježnice (nedostatak kretanja kod mladih ljudi). Dakle, informacijska tehnologija uveliko je djelovala na ljudske živote tako što je promijenila odgoj na koji smo do sada navikli. U ovom radu vidjet ćemo kako na pojedini uzrast utječe informacijska tehnologija koja nas okružuje i pomaže nam u životu te kako ona mijenja odgoj. Informatika kao znanost tek se nedavno počela razvijati te se stalno mijenja i traži najbolje načine kako zadovoljiti ljudske potrebe i pomoći ljudima u svakodnevnom životu. Ono što ljude povezuje u društvene zajednice je način na koji odgajaju svoju djecu, stoga je odgoj jedan od ključnih pojmova koji omogućuje da se u društvu prihvate određena pravila kojih se pojedinci u skupini trebaju pridržavati. Odgoj sam po sebi može biti ispravan ili pogrešan što ovisi o perspektivi iz koje se gleda te o tome koliko su pojedini članovi društva upućeni u tehnologiju koja je trenutno aktualna. Budući da svaki novi naraštaj sa sobom donosi promjene u razvitku informacijske tehnologije, na starijim generacijama je da se nauče služiti novom vrstom tehnologije, dok mlađe generacije puno jednostavnije upijaju nove informacije koje im se nude i koje postaju dijelom njihova života. U ovom diplomskom radu pronaći ćemo nekoliko definicija odgoja koje se razlikuju s obzirom na različita promatranja (filozofsko, psihologijsko, informacijsko). Kako bismo razumjeli koncept odgoja u filozofiji proći ćemo kratki povijesni pregled o odgoju čije začetke nalazimo u antičkoj filozofiji.

U prvom dijelu objasniti ćemo odgoj od njegova začetka u antičkoj filozofiji prema suvremenim autorima te vidjeti kako se mijenjao način pristupa. Filozofi su odgoj smatrali važnim za život te su Sofisti bili prvi filozofi koji su uveli odgoj kao mogućnost za zadovoljenje vlastitih potreba. Problem koji se događa kod Sofista jest naplaćivanje odgojnih lekcija pa stoga odgoj sam po sebi nije bio pristupačan svima. Platon se suprostavljao Sofistima i predložio da se

odgaja prema određenim pravilima po kojima se ljudi trebaju ponašati ovisno o tome kojem sloju pripadaju. Krajnji cilj njegove ideje odgoja omogućavao je državi da upravlja narodom kako bi se stvorio svijet koji je prema Platonu trebao težiti idealiziranome. Njega je naslijedio Aristotel koji uvodi razlike između škole kao odgojne i škole kao obrazovne ustanove. Smatrao je da škola obrazuje, a ne odgaja pa stoga treba uvesti poseban predmet u škole - “moralni odgoj” kako bi se radilo i na odgoju. Dakle, Aristotel je htio pokazati ono što mi imamo danas, a to su preteče gimnazije (škole u kojima se o različitim društvenim i prirodnim područjima stječe opće znanje) te preteče strukovnih škola (koje bi bile vezane uz praktično gradivo koje je omogućavalo primjenu znanja u svakodnevnom životu).¹ Predstavnik novovjekovne filozofije je J. J. Rousseau koji je pokazao reforme u odgoju da bi se odgoj što više približio prirodi na primjeru dječaka Emila. Ono što se mijenjalo u dosadašnjem odgoju jest mogućnost da dijete samostalno razvija svoje sposobnosti u skladu s prirodom te da uči od same prirode. Pri čemu, vraćati se prirodnome ne znači primitivizam već traženje snage i energije koju ljudska priroda posjeduje kako bismo na što bolji način razvijali duh i tijelo.² Predstavnik suvremene filozofije je J. Dewey koji želi da obrazovanje postane životnom potrebom, a da se pritom u nastavu uvede igra koja će omogućavati učenicima da se opuste te će s druge strane rad i disciplina pokazati odgojnu funkciju školstva. U školstvo je uveo predmete koji su vezani uz iskustvo, zanatske predmete koji ovise o vještinama pojedinaca, dok je s druge strane uveo i intelektualne predmete koji bi ovisili o sposobnosti pojedinca da razumiju teorijska promišljanja.³ U posljednjoj fazi ovog prvog dijela razmotrit ćemo koji odgoj je prema mojem mišljenju najbolji za korištenje u svakodnevnici.

U drugom poglavlju razmotrit ćemo općenite definicije odgoja te se osvrnuti na različita stajališta i metode koje nude pedagozi i filozofi. Pedagozi tvrde da je odgoj teško definirati tj. odrediti jer je uvjetovan trima faktorima: genetskim ili biološkim nasljeđem, društvenim okruženjem (sredina u kojoj se odrasta) i vlastitom aktivnošću (mogućnošću pojedinca da uči i upija znanje). Problematika definiranja odgoja, dakle, nastaje kada određeni teoretičari počinju tražiti razloge da jedan od ova tri faktora učine glavnim za razvoj ličnosti te samim time odgoje

¹ Polić, M. (1933), str 24, 53

² Preuzeto sa: <http://pcskolarac-novosti.blogspot.hr/2015/12/emil-ili-o-odgoju-rousseauov-filozofija.html>

³ Dewey (1970.), str 184-185

pojedine osobe.⁴ Pokazat ćemo razlike u odgoju u školama nekada i danas te probleme s kojima se spontani i profesionalni odgajatelji, u životima malšana pa kasnije i adolescenata, susreću. Problematika je vezana uz mogućnosti različitih pristupa pedagogiji te zaključno, objašnjenje koji je bolji.⁵ Promjene u školstvu djelovale su i na nastavnike te na načine održavanja nastave koja u sebi sadrži odgojno-obrazovne komponente ili dijelove. Ono što se ovim dijelom poručuje su načini, principi, metode i djelovanja koje nastavnici trebaju aplicirati ili mogu uvesti u svoju nastavu kako ona ne bi bila monotona i jednosmjerna (što bi impliciralo učenike koji upijaju znanje kao spužve), već bi oni trebali biti aktivni subjekti koji istražuju i sudjeluju u nastavi. Ono što se od budućih naraštaja nastavnika očekuje jest da pokažu malo više razumijevanja, osmisle nastavu koja „pršti“ promjenama u smislu korištenja različitih tehnoloških dostignuća i koja nudi mogućnost da bude aktivnog oblika, a da je učenicima omogućen rad u grupama, da razvijaju komunikacijske vještine i rade na određenim projektima. Problematika u školstvu postoji kroz povijest, stoga će se napraviti kratak pregled što je bilo do sada i kako bi trebalo uvesti promjene.⁶

Treće poglavlje usmjerit će se na informacijske znanosti koje su početkom 21. stoljeća počele mijenjati načine na koje učenici sudjeluju u odgojno-obrazovnoj nastavi. Razmatrat ćemo kako se odgoj mijenjao u odnosu na školstvo koje smo imali nekada kada su učenici bili samo objekti u nastavi te su upijali znanje koje su im učitelji i profesori davali zdravo za gotovo bez ikakve interakcije ili mogućnosti alternativnih odgovora u kojima bi sudjelovali. U današnje vrijeme znanje se prenosi tehnološkim oblicima, a promjene koje su se dogodile vezane su uz mogućnosti dobivanja informacija u različitim oblicima u bilo koje vrijeme na bilo kojem mjestu (ukoliko imamo pristup internetu). Prema doc. dr. sc. Biserki Petrović-Sočo, profesorici Metodike predškolskog odgoja na Učiteljskoj akademiji, metode ili načini odgoja djece slični su nekadašnjim, ali s dodatkom tehnološkog razvitka. Roditelji, zbog prezaposlenosti, više nisu jedini odgajatelji u životu djece pa veliku ulogu u odgoju imaju i odgajateljice u vrtićima, koje djecu uče jednakosti i zajedničkom radu. Stoga, odgajateljice u vrtiću, učitelji u školama, treneri i ostale ključne odrasle osobe djeci postaju uzori te njihovo ponašanje upijaju tj. usvajaju u svakodnevnici. Različitosti se počinju tolerirati (primjerice: darovita djeca, djeca s posebnim

⁴ Vujčić V. (2013), str. 197, 207

⁵ Hopfner, J. Prontner, E. (2009) Preuzeto prema: Komar Z. str. 36-45

⁶ Tot, D. (2010) (Preuzeto sa: file:///C:/Users/Veky/Downloads/4_Tot.pdf)

potrebama) pa imaju drugačiji odgojni sistem koji se bolje prilagođuje njihovnim intelektualnim sposobnostima. Susrest ćemo se i s nekim problemima poput popularnog fenomena *screenager* – situacije u kojima djeca previše vremena provode pred ekranima. Promjene u školama su takve da roditelji ili previše utječu na djecu ili im daju premalo pažnje, zapostavljaju ih te im nedostaje rada, reda i discipline, kaže odgajatelj Bojan Radašinović.⁷ Problem se javlja u tome što promjene pedagoškog sistema vezane uz 21. stoljeće mogu nositi veliko financijsko breme, primjerice: učenje se ne bi trebalo neprestano odvijati samo u standardnim učionicama, već u visoko razvijenim informatički opremljenim učionicama. Jedan od problema je grana pedagogija, koja možda nije najbolja grana za promoviranje nove uloge tehnologije kroz sam proces poučavanja i dobivanja novih informacija. Razlog tome je što pedagozi smatraju da djeca godišnje provedu mnogo sati koristeći ove nove tehnologije (primjerice: deset tisuća sati igranja video igara, više od dvadeset tisuća sati gledanja televizije, preko petsto tisuća reklama koje nam dolaze ususret, te preko deset tisuća sati razgovora preko mobilnih uređaja). Zato se u 21. stoljeću javlja još jedan od ključnih problema: koje osobine bi trebao imati nastavnik da bi djeci pružio najbolji odgojno-obrazovni model za njihovu budućnost.⁸

⁷ Odgoj djece u 21. st, preuzeto sa: <http://www.poslovni.hr/after5/odgoj-djece-najtezi-posao-modernog-doba-170258>

⁸ Pedagozi 21. st, preuzeto sa: <http://www.st-pedagozi.net/?p=2055>

1. Povijesni pregled filozofa od samog nastanka odgoja

1.1 Općenito o odgoju

Odgoj je važan za razvijanje određenog društva pa možemo razlikovati drugačije pristupe i metode koje određene kulture u svom okruženju prihvaćaju i samim time stvaraju pravila i zakone kojih se pripadnici određene kulture pridržavaju. Polić kaže da je moguće živjeti u okolini bez odgoja, ali to vodi primitivizmu prema kojem nemamo nikakve individualne potrebe niti mogućnosti da pamtimo i prenosimo znanje na buduće generacije, jer je cjelokupno znanje koje stječemo vezano uz primitivne funkcije. Budući da je odgoj ono što dijeli ljude od životinja da bismo preživjeli, Polić kaže da je nužno da imamo odgoj, jer on unosi bitne karakteristike prema kojima se čovjek razlikuje od primitivnijih bića. Čovjek je biće koje vodi kulturni život pa je u naš život potrebno uvesti elemente koji obuhvaćaju djelatnosti utemeljene na brizi, skrbi i poštovanju.⁹

U filozofiji se odgoj može definirati kao: „*U svom užem, osnovnom značenju odgoj je namjerno, plansko, svrhovito djelovanje prvenstveno na neodraslog čovjeka (dijete) radi svjesnog i aktivnog razvijanja njegovih dispozicija i uvođenja u kulturalnu stvarnost.*“ (31. Petras, M./1965; str. 285)¹⁰ Prema Petrasu, odgoj ima funkciju da oblikuje ljudski život na način da se uklopi u veću kulturalnu sliku. Što bi značilo, da bi svaki pojedinac na kraju pripadao nekoj većoj sredini koja zajedno s njime predstavlja tu kulturalnu sliku. Polić ovu definiciju koristi kako bi objasnio što bi odgoj u filozofiji trebao biti, tj. želi objasniti da odgoj nikada ne može u potpunosti biti isplaniran. Stoga, zaključuje da se odgojem ne može upravljati, da odgoj ne bi trebao biti vrsta manipulacije, već da se odgoj zbiva u određenim uvjetima, ali svatko ima pravo na silazak s planiranog puta u nekom trenutku.¹¹

⁹ Polić, M. (1993), str.15.

¹⁰ Polić, M. (1993), str.17

¹¹ Polić, M. (1993), str. 17

1.2 Sofisti i Sokrat pristup odgoju

U Ateni su živjeli mnogi filozofi među kojima su se posebno istaknuli Sofisti, grčki filozofi, veoma obrazovani i školovani ljudi. Njihova zadaća bila je prenošenje znanja, koje se odvijalo na trgovima pa se znanje prenosilo javnim putem, a pritom se i naplaćivalo. Važno je napomenuti, da su područja njihovog interesa bila vezana uz: psihologiju, etiku, politiku, retoriku, dijalektiku i mnoga druga. Njihova mišljenja su se često isticala u mnoštvu pa su oni, prema Poliću, htjeli pokazati da je bit odgoja sloboda (u smislu da svatko ima mogućnost slobodnog odabira) i da se istinski odgoj ne može povezivati s odgojem što ga dijeli vlast. Razlog tome je što je vlast htjela odgoj kao oblik prisile i kontrole naroda. Sofisti su se isticali u društvu, zbog toga što su pokušali ljudima dati nešto novo, budući da ljude u takvoj vlasti tradicija više nije mogla zadovoljavati.¹² Bili su poznati kao nositelji znanja i važni su jer su u ljudima pobudili znatiželju za obrazovanjem. U današnjem svijetu ekonomije, želja za znanjem povlačila je želju za moći pa možemo reći da ukoliko ima određene potražnje, dolazi i do određenih ponuda. Polić tvrdi da su Sofisti imali velikog utjecaja na mlade te da su mladi odvajali velike svote novca kako bi mogli biti što bliže svojim učiteljima, upijati njihove mudrosti i postati odgojenijima, jer su smatrali da na taj način mogu napredovati u društvu. U to doba, školstvo je trajalo tri do četiri godine, a Sofistima je bilo potrebno dati novca (jedan zlatni franak) koliko je bila dnevna plaća kvalificiranog radnika pa bi se moglo reći da si nije svatko mogao priuštiti dodatno obrazovanje.¹³ Sofisti su postali dobro plaćeni učitelji te su se prenošenjem znanja počeli baviti profesionalno, tj. to im je postala profesija. U početku je cilj njihova poučavanja bio prenošenje znanja i odgajateljska uloga. Njihova zarada je, s vremenom, postala prioritet nad učenjem i prenošenjem znanja pa su se trudili prenositi znanje, ako i samo ako se od te profesije moglo živjeti. Ponekad su morali glumiti zanos koji im je omogućavao daljnju zaradu na tržištu kojem su se trebali pokoravati kao profesionalci.¹⁴ No čak ni novac nije bio glavni razlog zbog kojega su Sofisti djelovali, već moć argumentiranja. Govornik koji je uspio ponuditi bolju tezu argumenta, uspio bi privući veliku većinu mladih. Mladići su smatrali, da ako poslušaju tog govornika, steći će moć koju je on prenosio kada im je davao poduku. Moć je bio glavni razlog zbog kojeg su mladići stjecali „znanje“ slušajući riječi Sofista. Protagora je

¹² Polić, M. (1993.), str. 23

¹³ Polić, M. (1993.), str. 24

¹⁴ Polić, M. (1993), str. 25

uspio u svom naumu te se on ističe kao jedan od glavnih zagovaratelja Sofista. Imao je najviše sljedbenika, jer je mladićima uspio pokazati da se uz korištenje moći argumentiranja stječe bolje mjesto u društvu pa su ga oni zdušno slijedili.

1.2.1 Prigovori

Prigovor Sofistima dao je Platon u svom djelu „Protagora“ pri čemu je tvrdio da im se ne može priznati ugled i utjecaj, jer je društveno neopravdano da se toliki novci izdvajaju za odgajanje i samo znanje. S druge strane, Polić kaže da su Sofisti težili određenim znanjima, a ona su često bila prikazana površnim u odgojnom kontekstu te je većina njihove odgojne funkcije bila vezana uz manipulaciju narodom kako bi ostvarili svoje naume. Mnogi mladići su vidjeli poveznicu između dobrog govornika (koji se dobiva kao rezultat slušanja Sofista) i laganog načina postizanja društvenog ugleda i moći. Odnosno, ako bi postigli razinu znanja svojih učitelja, mogli bi uspjeti u životu. Stjecanje svih osobina koje posjeduju učitelji (Sofisti) kao nositelji znanja otvaraju nam put da jednog dana uspijemo u društvu (primjerice: u vijeću, u skupštini, u sudnici). U to je vrijeme dobar govornik bila i mogućnost za dobivanje dobrog radnog mjesta.

Jedan od prigovora Sofistima došao je od Sokrata koji je zagovarao znanje koje se prenosi rutinom, te je tvrdio da bi se takav odgoj sveo na manipulaciju ili „odgojni rad“, a da je istinski odgoj vezan uz stvaralačke potrebe. Sokratova metoda odgoja vezana je uz majeutičku metodu, kojom je pokazao da se odgoj nalazi u čovjeku, da je osoba sposobna poroditi znanje koje je prije imala i sada ga se prisjeća, stoga se ovom metodom razvijala čovjekova osobnost. To vuče paralelu, što više odgajnika razvijamo, to će oni bolje reagirati na daljnji tijek odgoja. Uloga odgajatelja je da omogućuje razvijanje odgajnika na način da sam uvodi metode kojima će to ostvariti. Zakoni i propisi su ono što čini okvir odgajanja, ali ne bi trebali biti i ključna granica kod odgajanja.¹⁵ Sokrat je smatrao da se sa znanjem rađamo i da moramo poroditi ono što je naša duša znala i sada se samo prisjećamo stvari pa to moramo razvijati.

Prema Golubović, jedna od tema u Sokratovoj filozofiji doticala se odgoja vezanog uz vrijednosti, jer je Sokrat smatrao da filozofi trebaju odgajati društvo, da je to njihova uloga. Sve što osoba radi treba dobro preispitati i vrednovati, jer se pogreške koje činimo rađaju iz neznanja.

¹⁵ Polić, M. (1993), str. 39-40

Kako bi postigli krajnji cilj dobrote, moramo znati što je dobro, dakle svrha znanja i istine je ostvarenje moralnosti u životu pojedinca.¹⁶

Ključna razlika između Sofista i Sokrata je u pogledu na odgoj. Sofisti na odgoj gledaju kao nešto vanjsko (ono što osoba dobiva izvana), dok Sokrat tvrdi da je odgoj nešto unutarnje (što se nalazi u nama i to moramo potražiti i razvijati u sebi na način da se koristimo majeučičkom metodom i porađamo ga te samim tim spoznavanjem znanja dolazimo do odgoja. Možemo reći da se Sofisti više baziraju na ekonomskoj osnovici ponude i potražnje u kojoj osoba traži znanje i ima mogućnost plaćanja znanja te dobiva najbolju ponudu za ostvarenje cilja.¹⁷

1.2.3 Kritički osvrt na Sofiste i Sokrata

Polić želi poručiti da je odgoj započeo u antičkoj Grčkoj kao oblik manipulacije mladih ljudi koji su htjeli postići bolji društveni status, ako se ugledaju u tadašnje odgajatelje tj. Sofiste i filozofe. Odgoj se u to vrijeme odvijao u školama ili preko argumentiranih filozofskih misli koje su dijelili Sofisti.¹⁸ Odgoj je postao ograničen na „elitu“ one ljude koji su mogli sudjelovati u učenjima, dakle nije si ga svatko mogao priuštiti, za razliku od današnjeg odgoja koji je svima dostupan. Prema tome, odgoj smo prikazali kao mogućnost djelovanja u društvu i napredovanja u društvenim klasama. Važnost Sofista koje spominjemo u konceptu odgoja je u tome što su nam oni pokazali da odgoj može biti slobodan izbor tj. alternativa odgoju što ga dijeli vlast te su oni razlog koji je omogućio da se čovjeka stavi u predmet filozofskog djelovanja u sklopu područja filozofskog odgoja.¹⁹ S druge strane Sokrat je važan jer je on prvi put u povijesti pokazao da se odgoj i obrazovanje ne moraju odvajati već su međusobno povezani pojmovi i utječu jedan na drugoga. Kako Polić kaže, oni (Sofisti) nisu radili razliku između pojedinih pojmova odgoja i obrazovanja već su to povezali u zajedničku cjelinu. Sofisti su nam važni jer su prvi odgoj podigli na razinu profesije, ali nisu radili razlike kod odgojne i obrazovne funkcije jer je odgoj bio samo podvrsta obrazovanja. Tvrdili su i da odgoj ne možemo u potpunosti svesti pod obrazovanje te reći da je to isto jer ljudi imaju različite potrebe (a ne samo razumske).

¹⁶ Golubović, A. (2015) str. 220

¹⁷ Polić, M. (1993), str. 41

¹⁸ Polić, M. (1993), str. 25

¹⁹ Polić, M. (1993), str. 28-29

Odgoj se u antičkoj Grčkoj počeo vezivati uz razvijanje školstva koje djelomično počinje podsjećati na današnje školstvo.

1.3 Uvođenje Platonova odgoja

Do sada smo se susreli sa stajalištima Sofista te Sokratom, pa sada dolazi na red Platon. On je bio Sokratov učenik te značajan antički filozof, a uz to je bio Aristotelov učitelj te osnivač Akademije. U ovom dijelu prvog poglavlja vidjet ćemo kako se platonovski odgoj razlikuje od prijašnjih filozofskih pogleda. Čitajući Platonovu „*Državu*“ saznajemo da su dva ključna pojma koja se prožimaju kroz djelo, a čine vezu između odgoja i obrazovanja pa ćemo to pokušati detaljnije pojasniti. (Zaninović, 1988.)

Za početak, Platon je odgoj zamislio kao klasnu podjelu društva u kojem pojedinci po rođenju pripadaju određenoj klasnoj skupini koja ima točno propisano obrazovanje i status koji slijedi nakon toga. Pripradnost klasi unaprijed je određena rođenjem, a klase su omogućavale sveukupnu uređenost države. Platon je smatrao da svaka klasa ima određenu ulogu i funkciju koja je potrebna za održavanje i stabilnost države. Država treba ljude koji će ju voditi, vojnike koji omogućuju zaštitu i radnike koji će joj priskrbljivati hranu, odjeću, obuću, dakle zanate kojima će se radnici baviti. Svaka klasa ima određene vrline koje omogućavaju izvršavanje svoje funkcije: upravljači ili filozofi moraju biti mudri, čuvari ili vojnici moraju biti hrabri te radnici (seljaci, zanatlije) moraju biti umjereni. (Ledić, 2011)

Budući da se s time susrećemo kroz antičko razdoblje i cijeli srednji vijek, jasno nam je da pripadanje određenoj klasi u društvu nosi pravila i ograničenja koje pojedinac dobiva svrstavanjem u pojedinu klasu. Rođenjem nam se dodjeljuje pojedina klasa pa dakle, nismo u mogućnosti birati u kojoj klasi ćemo se roditi. Možemo reći da je unaprijed determinirano ili određeno kako ćemo odrastati i čime ćemo se baviti kao pripadnici te klase. Platon je smatrao da svaka klasa služi državi, pri čemu je opstojnost države ovisila o radu svakog pojedinca u njoj. S klasnim sustavima smo se susretali ponovno i u srednjem vijeku, a poznati primjeri su kraljevske obitelji. Plemićka krv ili kraljevska krv tj. ako ste rođeni kao plemić, označavala je bolje preferencije i mogućnosti za ostvarenjem boljeg položaja u društvu. Klasni sustav (za one više rangirane klase) omogućavao je bolji posao ili mogućnost odabira hobija i sličnih dodatnih

aktivnosti. Radnička klasa nije imala mogućnost školovati svoju djecu (iako su mogli biti vrlo, vrlo inteligentne osobe) za neka zanimanja koja bi odgovarala njihovim sposobnostima i intelektu jer su rođeni u „krivoj“ ili nižoj klasi. Ako niste bili rođeni u onoj klasi koja ima mogućnost odabira, onda ne možete očekivati slobodan izbor pri budućim zanimanjima. Primjerice, ako je vaš otac bio kovač, vrlo vjerojatno je da ćete i vi naslijediti njegov zanat, jer su zanati ostajali u obitelji. Iako vaše preferencije mogu biti vezane za kuharstvo, vrlo vjerojatno nećete imati pravo izbora ili novčane mogućnosti za ostvarenjem novog zanata, nego ćete ponovno ići očevim stopama. Slično tome možemo povezati paralele i s platonovskim odgojem koji se širio u njegovoj državi.

Klasni sustav povezan je s podjelom duše pa je prema Platonu duša podijeljena na čulni, voljni i razumni dio koji je povezan sa spoznajom istine o svijetu. Filozofi su imali pravo i obavezu odlučivanja kome će i na koji način priopćiti koju verziju istine. Budući da je samo cijela istina bila osigurana za filozofe i samim time upravlja razumnim dijelom društva, ostali dijelovi društva (voljni i čulni) bili su pod filozofskom kontrolom. Primjerice, djeca su učila od dojilja preko bajki, a filozofi su kao upravljači odlučili koje bajke i kakvu istinu o svijetu djeca mogu upijati od malena. Tako je kod upravljača praksa često povlačila manipulaciju i indoktrinaciju društva.²⁰

Platon je odgoj zamislio kao paralelno učenje, koje je uključivalo spoj između fizičke i mentalne aktivnosti kroz život djevojčica i dječaka. Takav odgoj se temeljio na psiho-fizičkim sposobnostima koja su djeca posjedovala. Platonov odgoj možemo podijeliti u određene stadije.

Prva faza može se poistovjetiti s današnjim predškolskim odgojem ili popularno zvanom „malom školom“ koja se odvija u vrtiću. U Platonovoj verziji, djeca bi odlazila u takozvane „vrtiće“ koji su se odvijali na javnim površinama poput dječjih igrališta. Nadzor nad njima su vršile dojilje, a njihov zadatak bio je usmjeriti djecu k upijanju informacija iz točno odabranih bajki (koje je država propisivala). U bajkama se nalazilo osnovno znanje koje su djeca poput spužvi upijala i na taj način usvajala neka osnovna pravila. Platon je smatrao da je za taj najmlađi uzrast djece koja imaju tri do šest godina, vrlo važno da im se prenose informacije koje će oni pamtit, ponavljati, kako bi djeca od malena dobivala točno propisani odgoj, tj. to je postao način na koji oni nesvjesno upijaju znanje koje se nalazi u bajkama. Platonu je bilo jako važno da se odgoj

²⁰ Polić, M. (1993), str. 53-54

gradi od malena, jer se na temelju tog odgoja gradila budućnost svakog pojedinaca da bi tako postao karakterna psiho-fizički stabilna osoba. (Ledić, 2011.) Dakle, odgoj djece u najranijoj dobi je važan: „*jer tada se najviše stvara i utiskuje lik koji im se hoće dati*“ te „*upravo zato treba nadasve nastojati, da ono što prvo čuju budu najljepše priče o vrlini.*“²¹

Druga faza uključivala je razvoj djeteta od sedme godine te se razlikovao odgoj za djevojčice i dječake (na način da su bili odvojeni u različitim državnim školama).

Za početak ćemo objasniti na čemu se temeljilo školstvo za djevojčice. One su odlazile u državne škole koje su funkcionirale prema atenskom modelu školovanja koje je obuhvaćalo: čitanje, pisanje i računanje. To su osnovne operacije da djevojčice postaju pismeno obrazovane te stječu aritmetičke sposobnosti. Fizički odgoj se smatrao obaveznim, da djevojčice nauče borilačke vještine (kao mogućnost očuvanja obitelji) te da znaju što napraviti u slučaju nedostatka osnovnih potreba (treninzi izdržljivosti). Slično obuci za vojnike u današnjem svijetu, morale su naučiti kako se ponašati u slučaju žege, žeđi i hladnoće. Djevojčice su morale biti fizički spremne da ako, uslijed nemira u državi, ostanu same u kući s djecom, moraju ih biti u mogućnosti obraniti.

S druge strane, dječaci su imali malo drugačiji odgoj. U prvoj fazi te u dobi od sedme godine kada dolaze u atenske državne škole do devete ili desete godine dječaci su se najviše fokusirali na gimnastičke sposobnosti. U drugoj fazi, u dobi od deset godina kada postanu mentalno zreliji, počinju učiti školske predmete, poput: aritmetike, geometrije i astronomije. Dječaci su od malena trenirani da budu čuvari ili vojnici. Treća faza, odnosno sljedeći stadij obrazovanja i odgoj mladića protezao se na desetak godina, pa bi oni do svoje dvadesete godine učili kako postati vrsni vojnici. Nakon toga bi uslijedila prva eliminacija: oni koji su pokazali znanje i zanimanje za apstraktne predmete dobili bi dodatne mogućnosti za učenjem i napredovanjem, a predmeti kojima bi se onda bavili bili bi vezani uz aritmetiku, filozofiju, teoriju glazbe, geometriju i astronomiju. Oni koji nisu htjeli dalje učiti, ostali bi vojnici. U četvrtoj fazi eliminirani su vojnici koji su imali problema sa savladavanjem i razumijevanjem apstraktnih i kompleksnijih informacija. Na taj način, skupina se lagano podijelila u prosječne vojnike i iznad prosječno inteligentne mladiće. U petoj fazi odvijala se selekcija vojnika koji su napunili trideset godina i dobili su sljedeće mogućnosti: postati članovima u upravi ako su uspjeli izučiti neku

²¹ Platon (2004), str. 118, 119

nauku vezanu uz apstraktna područja ili napredovati dalje i dobiti mogućnost izučavanja dijalektike da postanu filozofi. Šesta faza obuhvaćala je razdoblje od trideset i pet godina, kada bi muškarci postali filozofi tj. upravljači države te bi do četrdesete godine učili apstraktna područja vezana uz filozofiju. Sedma i posljednja faza, obuhvaćala je desetljeće od njihove četrdesete do pedesete godine. Nakon pedesete godine mogli su postati filozofi tj. upravljati državom. Uvjet da bi vojnik postao vladarem jest završavanje svih sedam faza kako bi postao filozof. Samo filozofi su sposobni održavati mir i sklad u državi. (Zanirović, 1988.)

Platonov odgoj podijeljen je u faze te je točno određeno kada i koliko je pojedina osoba sposobna, razvijena, u okviru aritmetičke (uključivalo je aritmetičke sposobnosti, logičke, promišljanja itd.) i fizičke spremne, za prelazak u novi stadij razvoja i daljnjeg napredovanja. Ukoliko je građanin postao vojnikom ili čuvarem, to se u društvu smatralo časnim i podosta privilegiranim te su postojala određena pravila kojih su se vojnici morali pridržavati. Istaknut ćemo neka od njih: svaki čuvar ili vojnik nije smio posjedovati vlastitu zemlju, jer biti vlasnikom te zemlje znači da bi postao zemljoradnikom. Najboljim čuvarem proglasili su vladara, koji je dobio mogućnost najboljeg obrazovanja u državi te samim time postao je filozofom.

Vrijednosti koje su čuvari morali imati bile su: biti hrabar, biti plemenit i biti pobožan. Nadalje, Platon je zamislio ideju države u kojoj bi najbolji čuvari i čuvarice trebali postati roditelji i napraviti što više djece, ali im se djeca nakon rođenja oduzimaju, jer čuvari ne smiju imati ništa svoje. Stoga, roditelji ne poznaju svoju djecu, već svu djecu jednako vole i poštuju, a braća i sestre ne znaju tko su njihovi roditelji pa sve u društvu zovu braćom i sestrama. Za njihovu djecu se brine i odgaja ih država. Ukoliko je država uređena na ovaj način, onda ona ostaje mudrom, hrabrom i pravičnom. (Ledić 2011.)

1.3.2 Kritički osvrt na Platonov odgoj

Jedan od ključnih pojmova u Platonovoj filozofiji je pojam pravičnosti kojeg vežemo uz državu, ako i samo ako pod tim pojmom podrazumijevamo krajnje idealno ili savršeno obavljanje poslova, jer je to jedini način da država postaje pravičnom. (Ledić 2011.) Platonova idealna država ima neke pozitivne i negativne strane. Kao pozitivno možemo navesti to da je Platon uveo kombinaciju atenskog i spartanskog obrazovanja, pri čemu je preuzeo ono najbolje

iz jednog i iz drugog. Omogućio je ravnopravnost među spolovima, dakle, dopustio je da djevojčice i dječaci odlaze u državne škole i sudjeluju u odgojno-obrazovnom procesu. Smatrao je da i djevojčice moraju biti sposobne za samoobranu, pa im je uveo i obrambene satove u školi, da bi izgradile što čvršći i stabilniji karakter za budućnost. Kod dječaka eliminacijski procesi omogućuju da se na vlasti kasnije nalaze najinteligentniji i najsposobniji građani koji onda mogu dobro voditi državu. Budući da čuvari ne smiju imati niti zemlju niti išta svoje, Platon je pokušao razriješiti razliku između bogatstva i siromaštva na način da se smanji pritisak na one koji imaju, odnosno nemaju pa ljudi međusobno puno toga dijele. Od negativnih strana možemo istaknuti oduzimanje prava na vrstu školovanja (klasni sustav) što se u prvom planu odnosi na inteligentnu djecu iz nižih klasa, koja ne mogu birati daljnje školovanje. Klasni sustav onemogućuje da se pojedinac bavi onime što voli i što ga ispunjava, nemogućnost razvijanja vlastitog karaktera i razmišljanja (na neki način postoji platonovski kalup kojeg se svi pripadnici određene klase moraju pridržavati). Dakle, svaka klasa ima svoju ulogu i funkciju koja je usmjerena na očuvanje države te je nemoguće izaći iz zadanih okvira klase u kojoj se pojedinac nalazi. Možemo reći da klase ograničavaju: interese pojedinca, mogućnost zanimanja kojima se osoba može baviti, individualne želje i preferencije kojima pojedinac može težiti.

U promišljanju o idealnoj državi Platon polazi od uvjerenja „(...) *da se ponajprije ne rađa svatko posve jednak svakome, nego različan po nadarenosti, da je dakle jedan za ovaj posao sposoban, a drugi za onaj*“ i dodaje „(...) *sve je ljepše i ljepše, kad jedan radi jedno prema svojoj sposobnosti (...) bez brige za ostale poslove.*“²² Ukoliko bi se svaki pojedinac bavio onime što najbolje odgovara njegovim sposobnostima, onda bi to postao glavnim uvjetom za ostvarivanje idealne države. Temeljna vrijednost idealne države je pravednost, a pravedna je upravo ona država u kojoj svatko radi jedan posao prema svojim sposobnostima (Platon, 2004).

Platon je kroz svoje djelo *Država* povukao dva važna pitanja koja su vezana uz filozofiju odgoja, a to su gdje prestaje odgoj, a gdje počinje odgojna manipulacija (koju možemo vidjeti kroz klasni sustav) te možemo li vidjeti svrhu odgoja koji se temelji na interesima zajednice nad interesima pojedinca. Jedan od prigovora je da obrazovanje i odgoj vežemo uz vladajuću klasu te sve što ima veze s tom klasom omogućuje daljnje napredovanje ali, ukoliko ne zadovoljavamo uvjete, postajemo restrikcija za više obrazovanje. (Ledić 2011.) Platon je opravdavao i svaki

²² Platon, (2004), str. 108

odgojni postupak kojim se razvitak djetetovih sposobnosti podređuje interesima i zahtjevima onih koji nad njime imaju vlast, tj. državi. Zato, u tom kontekstu možemo reći da je to oblik manipulacije koju predvodi vlast. (Polić, 1993). Prema Poliću ovakav odgoj je: „ ... *totalitarizam koji se protivi svemu što je novo i drukčije, pa stoga u njemu za odgoj niti nema mjesta.*“²³ Jedan od prigovora Platonu ponudio je i Bognar, koji kaže da je odgoj nešto što se gubi ukoliko mu se ukida sloboda i stvaralaštvo. Odgoj treba sadržavati određene vrijednosti, vrijednosti nastaju u zajednici i postižu se u zajednici kao konsenzus te je potrebno da budu promjenjive. Promjene omogućuju mladima da sudjeluju i preuzmu odgovornosti za donošenje nekih novih ili drugačijih vrijednosti. Ukoliko to ne dopustimo, prema Bogнару: „ ... *onda im namećemo određenu ideologiju koristeći ih za svoje ciljeve.*“²⁴ Platon je jasno pokazao da postoje određene vrijednosti u društvu i da nove vrijednosti i promjene nisu ostvarive, stoga se ovaj princip može javiti samo kao budućnost njegove države. Kako Bognar kaže: „*ono što treba biti ne može se unaprijed nikako dokazati, već se tek stvaralačkim činom može prizvati.*“²⁵ Kritike su često usmjerene na budućnost te načinom objašnjenja odgoja građana u ovoj idealnoj državi postoji problem s razvitkom. Ukoliko se društvo dalje ne razvija, ne postoji daljnji napredak i mlađe generacije nisu u mogućnosti koristiti stvaralački duh za ostvarivanje novih ideja i mogućnosti kako unaprijediti trenutnu situaciju.

Zaključno, Platona smatramo važnim jer je uveo odgoj u državu i na taj način počeo odgajati državljane prema klasnom sistemu. To je u povijesti bio novitet jer se odgoj počeo odvijati na razini cijele države od malena, a djevojčice i dječaci pismeno su obrazovani. Razlike su se događale pri odgoju djevojčica i dječaka, međutim, prvi put u povijesti i djevojčice su dobile mogućnost odgajanja. Odgajanje nije slično današnjemu, jer ne postoje obitelji u Platonovoj državi pa svi članovi njegove države ne znaju svoje roditelje, svoje pretke i zato nema potrebe za dodatnim vezivanjem oko obiteljskih nasljeđa i sl. Država odgaja od malena i vladari propisuju ono što se u državi mora odgajati (daju određene smjernice dojiljama i kasnije se te smjernice primjenjuju kroz odgoj u školama za djevojčice i dječake). Platon je smatrao da odgoj mora biti vezan uz psihi i razvijanje mentalnih sposobnosti paralelno s fizičkom spremom. U današnjem školstvu to je kao povezivanje prirodoslovnih predmeta i tjelesnog odgoja. Platona su mnogi

²³ Polić, M. (1993), str. 49

²⁴ Bognar, (2015), str. 22

²⁵ Polić, M. (1996), str. 22, prema Bognar, 2015

autori kritizirali jer njegov sistem odgoja ne dopušta mogućnost odabira onog što želimo biti ili možemo postati, već rođenjem pripadamo u određenu klasu i u njoj ostajemo do kraja života. Međutim, i dalje je važan u razumijevanju koncepta odgoja jer je omogućio da se u školama poveže odgoj i obrazovanje.

1.4 Aristotelov pristup odgoju

Aristotel je još jedan antički div, Platonov učenik. Poznat je po tome što je djelovao i radio u Ateni te je tamo osnovao peripatetičku filozofsku školu koja je nastavila rad i nakon njegove smrti. U svom životu bavio se različitim područjima, pri čemu se posebno ističu: logika, metafizika, fizika, psihologija, etika, politika, astronomija, zoologija, poetika i druga područja. Posebno je bio poznat po svojim djelima: *Organon*, *Fizika*, *Metafizika*, *Politika*, *Poetika*, *Retorika* i ono nama najvažnije *Nikomahova etika*.²⁶

Aristotel se odgojem bavio u svojim djelima *Nikomahovoj etici* i *Politici*, pri čemu se u *Nikomahovoj etici* bavio uređenjem života pojedinca, a u *Politici* dobrim uređenjem života zajednice. U *Nikomahovoj etici* Aristotel je pokušao pronaći odgovor na pitanje što čini sretan život. Nadalje, Aristotel je smatrao da odgoj i moral koji stvaraju moralnog čovjeka stvorit će i moralna građanina i moralna kraljevskog podanika.²⁷ Budući da se posebno bavio odgojem, htio je u Makedoniji djelovati na narod, onako kako je Platon djelovao na Siciliji. Međutim, razlika između dva naroda ovisila je o vlastima, Platonovi vladari su ujedno morali biti i filozofi, dok su vladari u Makedoniji obuhvaćali samo jedan od dva Platonova uvjeta, dakle, nisu bili filozofi, ali su bili vrsni vojnici. Stoga, Aristotelov utjecaj nije uspijevao biti onoliko izražen kao što je bio Platonov.²⁸

Prema Aristotelu postoje tri načina života: državni, hedonistički i misaoni,²⁹ pri čemu se odmah u početku razlikuje od Platonova koji smatra da je svaki život unaprijed klasno određen i ima

²⁶ Aristotelova biografija, preuzeto sa: <https://biografija.net/aristotel/>

²⁷ Lukašević, D. (2017) preuzeto sa: <https://issuu.com/doralukacevic/docs/filozofija-odgoja-i-obrazovanja>

²⁸ Polić, M. (1993), str. 55

²⁹ Aristotel (1992), str. 5

određenu funkciju u zadovoljavanju idealnog stadija države. Aristotelu je bilo važno pronaći smisao i svrhu životu u smislu da se objasni što je to dobro i kako se u kojem trenutku koristi. Pokušao je objasniti i različit životni vijek biljaka i životinja na način da je ljudima dao važnu razliku, a to je djelatni život razumskog dijela koji je djelom poslušan, a dijelom sadrži načela i proizvodi misli te je to nešto na što se može utjecati odgojem.³⁰

Glavni problem koji je i danas aktualan, a njegovo pitanje je povukao Aristotel odnosi se na utjecaj školstva koji ili treba poticati razvoj inteligencije ili razvoj karaktera. Pedagozi će reći da je problem u tome što se Aristotel bavio temeljnim pitanjem školstva, pri čemu treba odabrati prioritet između ove dvije stvari: ili škola treba obrazovati učenike, tj. utjecati na njihovu inteligenciju i učiti ono što je korisno za život ili treba odgajati, tj. utjecati na karakter pojedinca i učiti ono što vodi k vrlini. Način nadopune školstva uz njenu funkciju obrazovanja omogućilo bi i razvijanje karaktera na način da se u škole uvede moralni odgoj, što je u današnje vrijeme alternativa za vjeronauk (kako se ne bi isticale različite vjere, pa onda bi kao oblik ateizma postulirao ovaj predmet u školstvu).³¹

Stoga, možemo vidjeti da se odgojna funkcija kod Platona i Aristotela uvelike razlikuje u načinu i pristupu prema pojedincu i društvu. Aristotel je smatrao da svaka osoba može donositi samostalne odluke koje mogu imati posljedice pa stoga one mogu biti bolne.³²

U školstvu, Aristotel je težio moderniziranju te promjenama, primjerice: htio je da se u glazbenoj kulturi ukine sat učenja instrumenta frule, jer je smatrao da pojedinci mogu biti talentirani za određena područja poput ovog, dok neki drugi ne moraju biti, stoga, nije moguće objektivno ocjenjivati nečiji talent. Također je htio ukinuti umjetničko obrazovanje jer je to uzrokovalo natjecateljski duh, koji u ovom kontekstu zvuči više kao nadmetanje u društvu, a to nije pozitivno za daljnji razvoj društva u nekoj državi. Ono čemu je u glazbi Aristotel težio je: „*u cilju obrazovanja treba, kao što smo rekli uzmati etičke melodije i odgovarajuće harmonije.*“

Još jedan problem koji se događa u školstvu jest distinkcija između apstraktne istine ili laži te njihove upotrebe. Budući da moralni odgoj treba pomoći djeci naučiti što je to nemoral, a laž je nešto što je nemoralno, djeca bi na taj način mogla razlikovati moralno od nemoralnog ponašanja

³⁰ Aristotel (1992), str. 11

³¹ Polić, M. (1993), str. 56

³² Aristotel (1992), str. 43

i samim time stjecati poželjne odgojne vrline. Prema Aristotelu kroz vrline stječemo sreću pa onda svatko tko želi biti sretan, mora spoznati da je sreća život u vrlini.³³

Ovaj problem se u suvremenoj pedagoškoj varijanti javlja kao problem podvojenosti obrazovanja i odgoja. „*Obrazovanjem se, tako se misli, stječe znanje (tj. spoznaje se istina) „moralno neutralno“, te ga se može kojekako upotrijebiti (može se zlorabiti istinu). Da se to ne bi dogodilo djecu treba (moralno) odgojiti, tj. treba ih ispuniti vrijednim ciljevima.*“³⁴

Na to Polić poručuje da dokle god su teorijski dijelovi u pitanju tu uskaču pedagozi, a što se prakse tiče ipak treba prepustiti slučajeve moralno-politički podobnim odgajateljima.

„Podvajanje obrazovanja i odgoja posljedica je nerazumijevanja biti odgoja, kao stvaralačkog sa(mo)razvitka (surazvitka i samorazvitka), čime je iz odgoja isključeno stvaralaštvo kao jedina spona koja povezuje ono što jest (znano) i ono što bi „trebalo biti“ (vrijednosti). Na taj način obrazovanje je lišeno vrijednosti, a „odgoj“ mogućnosti spoznaje, pa se obrazovanje pretvara u stjecanje instrumentalnog znanja koje ne zna svoju svrhu, a „odgoj“ u indoktrinaciju vladajućom ideologijom bez kritičke svijesti o sebi.“ (Polić 1993. str 65-66)

Može se reći da je odgoj kod Aristotela ipak bio teško provediv. On se trudio da kod čovjeka utemelji povezivanje nepraktičke teorije i neteorijske prakse. Pokazao je da nije moguće imati odgoj bez stvaralaštva, jer da teorija kao praktična i praksa kao teoretična ne vode ničemu.³⁵

1.4.1 Sličnosti i razlike u odgoju kod Platona i Aristotela

Kod Aristotela je zanimljivo da je on zagovarao da odgoj bude dio državne vlasti kao njezina uređenja te je smatrao da ako država ne brine o odgoju i obrazovanju ona trpi veliku štetu.³⁶ On je također zagovarao stajalište po kojemu država ima jedan cilj, a to je da obrazovanje treba biti jedinstveno i biti jednako za sve te da brigu o obrazovanju vodi država, a ne pojedinac. U današnje vrijeme roditelji ili skrbnici brinu o svojoj djeci i omogućuju im obrazovanje kakvo oni smatraju da je najbolje. Društvo treba poštovati određene zadatke i pravila koja svaki

³³ Polić, M. (1993), str. 65

³⁴ Polić, M. (1993), str. 65

³⁵ Polić, M. (1993), str. 66

³⁶ Polić, M. (1993), str. 55

pojedinaac mora izvršavati, pri čemu se ne smiju isticati „pojedinci“ kao „gospodari“ već se oni moraju prikloniti kolektivu države u kojoj se nalaze.³⁷ Stoga, odgoj koji je nekada postulirala država u Aristotelovu dobu, ne može se usporediti s onime koji mi imamo danas.

Aristotel i Platon se razlikuju u načinu djelovanja u državi prema Poliću:

„Platonu je bilo stalo do države, do ideala jedne države, dok mu je individuum bio samo sredstvo, on se upušta u s jednim takvim subjektom, preko koga je trebalo da se njegov ideal ostvari, dok mu je individuum ravnodušan. Kod Aristotela, naprotiv, ta je namjera otpala, on je pred sobom imao isključivo individuum, da odnjeguje individualnost kao takvu, da je usavrši.“³⁸ (Polić 1993.)

U ovom citatu vidimo kako se razlikuju ideje o tome što je država za pojedinog filozofa. Platon zagovara da ljudima treba upravljati i svrstati ih u klasni sistem, kako bi lakše bilo njima koordinirati i odgajati ih. Aristotel tvrdi da je važnije u sklopu države razvijati i pojedince te pokušati djelovati tako da se pojedinačne želje individua mogu ostvarivati, ali postoje granice u kojima se pojedinci mogu isticati.

Pojedinaac i država moraju djelovati u kolektivu, kako tvrdi Aristotel, što bi značilo da je pojedinu država potrebna za opstanak jednako koliko i državi svi pojedinci koji se u njoj nalaze. Ako pojedinac smatra da može funkcionirati bez države onda je on ili zvijer ili bog, jer je država nastala po prirodi važnija od pojedinca. Dakle, pojedinac sam po sebi nije dovoljan i treba se odnositi prema cjelini kao i drugi njezini dijelovi.³⁹ Ukoliko neki pojedinac želi promjene te pokuša osobe na vlasti napasti (udariti), snosit će posljedice, za što mora biti izravno kažnjen. Dakle, država propisuje pravila kojih se treba pridržavati.⁴⁰

Način na koji se ostvaruje moralni odgoj obuhvaća vježbu i usavršavanje odgoja, tako da ponavljamo određene radnje i samim time stvaramo navike za buduće ponašanje. Kako Aristotel kaže: „*zakonodavci navikavanjem čine građane dobrima, i to je ustvari želja svakog*

³⁷ Polić, M. (1993), str. 55

³⁸ Polić, M. (1993), str. 55

³⁹ Polić, M. (1993), str. 56-57

⁴⁰ Aristotel (1992), str 98

zakonodavca. Oni koji to ne sprovode kako treba greše, i po tome se razlikuje dobro zakonodavstvo od rđavog.“⁴¹

Za Aristotela je razlog postojanja države sreća pojedinaca koja u krajnjoj liniji postaje srećom države te se usko veže uz pojam vrline.⁴²

Aristotel je prigovorio Platonu da ljudi rade stvari koje misle da mogu biti pravedne ili dobre, samo zato da bi postali takvima (tj. da bi dobili takve vrijednosti), ali budući da to rade iz samo jednog cilja (koji primarno nije dobar), oni ne postaju takvima. Primjerice liječnik; bolesnici često dolaze do liječnika i pitaju savjet za ozdravljenje pa su ponekad takvi da iako prate svaku riječ ne pridržavaju se nikakvih savjeta, dakle, nikako ne ozdravljaju.

Nadalje, Platon je u svojoj državi napravio klasni oblik podjele vlasti, pri čemu je svaka klasa ima točno određen odgojno-obrazovni proces. Budući da pojedinci nisu mogli birati zanimanja prema svojim predispozicijama ili talentima, država je odlučivala koja klasa će se baviti kojim zanimanjima, a da pritom pojedinci nisu mogli birati bilo koje zanimanje već samo ona koja su se nalazila u pojedinoj klasi. Stoga, pojedine su klase imale unaprijed zadane univerzalno općenite odluke ili pravila uz pomoć kojih su određivali i odgajali njihove pripadnike.⁴³

Nasuprot tome, Aristotel je smatrao važnim da osoba koja se pridržava propisanih zakona postaje i pravednom osobom. Aristotel smatra da ljudi ne mogu biti pojedinačno pravični. Pravičnost je drugačije definirana kod Aristotela i kod Platona. Recimo, Platon smatra da osoba ne može biti pravedna, ali sa svojim radom kolektiv može unaprijediti državu te rad, red i disciplina čine državu pravičnom.

Stoga, kod Platona i Aristotela država ima nešto zajedničko, a to je da je njezin primarni i najvažniji zadatak da s obrazovanjem građana uopće može napraviti sistem za održavanje cijelog državnog napretka, kao i spremnost građana da se pokoravaju vlastima.⁴⁴

⁴¹ Polić, M. (1993), str. 59

⁴² Polić, M. (1993), str. 58

⁴³ Aristotel (1992.), str. 43

⁴⁴ Polić, M. (1993), str. 57

1.4.2 Kritički osvrt na Aristotela

Aristotela spominjemo u konceptu odgoja zbog toga što se razlikuje od prijašnjih Sofista, Sokrata, Platona, uvodi nešto drugačije u odgoj što do sada nismo imali, a to je mogućnost da se pojedinac razvija po svojoj volji. Platon je smatrao da svaki pojedinac u državi prema svojem rođenju pripada određenoj klasi, a klase su način održavanja države. S druge strane, individualno pitanje nikada nije postavljalo pa mogućnost odabira zanimanja jer prelazak iz jedne klase u drugu nije bio moguć, a sama klasna podijela „nosila“ je paletu zanimanja kojima se pojedinac mogao baviti. Aristotel tvrdi, što nam je zanimljivo za odgoj, da je moguće odabrati svoje zanimanje na temelju naših sposobnosti i želja. Do sada smo vidjeli da je narod Platonu služio kao sredstvo održavanja idealne države, a novina je kod Aristotela da njeguje individualnost pojedinca i samim time ju usavršava. (Polić 1993.) U odnosu na obrazovanje kakvo imamo danas, više se slažemo s Aristotelom, nego s Platonom. Istina je da država i dalje odlučuje o udžbenicima i nastavnicima, daje smjernice za održavanje nastave, što je slično kao u Platonovoj državi, ali roditelji ili skrbnici sada imaju mogućnost da nakon obaveznog završetka osnovne škole omoguće svom djetetu školovanje u srednjoj školi prema njegovoj želji, što je definitivno vezano uz individualne želje koje se ostvaruju na razini pojedinca i čije je temelje postavio Aristotel.

1.5 J. J. Rousseauov pristup odgoju

U antičkoj filozofiji susreli smo se s različitim pristupima odgoju, koje su nam pobliže pojasnili sljedeći filozofi: Sofisti, Sokrat, Platon i Aristotel kao predstavnici antičke filozofije odgoja. Zaključili smo da su Sofisti odgoj držali na razini elitnog odgoja današnjice (zbog dostupnosti znanja koje se plaćalo i koje je ovisilo o tome koji filozof će dati bolje argumente za održavanje pažnje slušatelja). Sokrat je smatrao da znanje ipak proizlazi iz čovjeka i da se može poroditi pa je na taj način uveo majeutičku metodu odgoja, dok je Platon tvrdio da je odgoj dio državnog uređenja i da rođenjem pripadamo nekoj klasi koja ima ideologiju odgoja koju nameće pojedinoj klasi. Najviše slobode u odgoju zastupao je Aristotel, koji je tvrdio da odgoj proizlazi iz pojedinca i da svaki pojedinac treba ostvarivati neke osobne želje i preferencije. Međutim, on nije dopustio doslovnu slobodu koja bi značila potpunu odvojenost pojedinca od skupine ili cjeline, ali je dopustio da pojedinac odlučuje u kojem smjeru će ostvariti ono što želi, ako i samo

ako i dalje kao pojedinac pripada cjelini. Ono što je novo kod Aristotela je mogućnost vlastitog odabira zanimanja i ostvarenja želja, ali pritom i dalje moramo pripadati cjelini u kojoj djelujemo.

Sada ćemo vidjeti kako to novovjekovna filozofija pristupa odgoju na temelju J.J.Rousseauovih ideja i motiva koje je pokušao dati kroz primjer izmišljenog dječaka Emila. Za početak, on smatra da je odgoj sklad čovjeka i prirode pa je to pokušao objasniti u svom djelu „*Emil*“ ili „*O odgoju*“. Ono što je htio postići, jest da pojedinac (dijete ili odgajnik) uspije u skladu s prirodom razvijati pojedine talente. Budući da se do 18. stoljeća i nije uzimala u obzir preferencija djeteta niti njegovi intelektualni ili fizički talenti, Rousseau je uspio dovesti odgojne metode do te razine da se djeca mogu baviti onime u čemu su dobra. (Zaninović 1988.)

Odgojni proces djeteta sastoji se od nekoliko faza ili razina odgoja koje prate djetetovu dob i njegove sklonosti. Prva faza obuhvaća život djeteta od rođenja do njegove druge godine, što je najranija faza koja je prvenstveno bazirana na tjelesnoj njezi. Kod odgoja djeteta, u ovoj prvoj fazi, ne bi se smjelo dopustiti samom djetetu da manipulira odgajateljem (primjerice: plačem ili svojim hirovima), a opet treba obratiti pozornost da dijete ovu fazu prođe ponajviše bezbrižno i kroz igru. Druga faza traje od druge do dvanaeste godine te u njoj dijete razvija osjetila (vid, njuh, sluh, dodir, okus). Tim osjetilima dijete upoznaje okolinu i tako stječe početna znanja i iskustva o vanjskom svijetu. Ova faza je važna zbog razvijanja govora i tjelesnih sposobnosti. Rousseau smatra da su u ovoj drugoj fazi djeca još uvijek zaigrana. U ovom periodu djecu treba posebno paziti i zaokupiti ih onime što im privlači pažnju, ali i pripaziti da ih prerano ne počinjemo školovati. Kada savladavaju nove pojmove ili situacije (iz iskustva), treba im početi čitati knjigu „*Robinson Crusoe*“ koja omogućuje poistovjećivanje djeteta s Robinsonom. Sličnost odgoja može se povezati s odrastanjem koje je u skladu s prirodom te omogućuje razvoj snalažljivosti, razmišljanja i sklonosti za rješavanjem problema vezanih uz prirodu i segmente koje ona nudi. U ovoj fazi još se ističe i metoda prirodnih posljedica u kojoj dijete uči o tome kako će živjeti bez nečega što je izgubilo. (Zaninović 1988.) Primjerice, u nekoj situaciji dogodi se da zbog razloga X nemamo više neki predmet koji smo do sada koristili pa učimo kako živjeti bez tog X-a, te pri tome razvijamo sposobnosti i učimo što su posljedice gubitka tog predmeta. X može biti bilo koji predmet ili pojam za kojeg se dogovorimo. Treća faza obuhvaća raspon godina od trinaeste do petnaeste, a to je posebno važan period za djecu jer ona počinju razvijati

intelektualne sposobnosti (koje su kasnije predispozicije za moralni razvoj kojemu Rousseau teži.) Četvrta faza je ključna faza kod razvoja djece, a obuhvaća period od petnaeste do osamnaeste godine. Njezina važnost leži u kulminaciji znanja i sposobnosti te se razvija intelekt i samim time poboljšava i usavršava moralni odgoj za budućnost.

Nakon što dijete prođe sve faze odgoja, potrebno je vidjeti koja je uloga odgajatelja u tom cijelom sustavu. A njegova uloga je da: ispravno usmjerava djetetove sklonosti, dozvoljava djetetu da bude dijete (što znači da se ponaša i bude kao dijete). Sljedeće na što odgajatelj treba obratiti pozornost jest praćenje psihološkog razvoja i sazrijevanja djeteta, pri čemu se dijete uči odgovarajućoj odgojnoj disciplini. Jedna od bitnijih stvari koju odgajatelj mora činiti jest poticati djetetovu radoznalost te motivaciju i želju za učenjem. Ukoliko motivacija posustane, paralelno s time opada i uspješnost učenja te moralnog djelovanja. Pri samom odgoju, dijete ponavlja određene radnje i samim time stvara navike. Međutim, za odgoj je potrebna navika, ali se odgoj ne smije u potpunosti svesti na naviku. Kako bi dijete postiglo optimalan odgoj ono mora biti slobodno, jer je sloboda ključna za ostvarivanje odgoja što ga propisuje Rousseau. Odsustvo slobode vodi k negativnom učinku na učenika, poništava motivaciju i time potičemo negativan moralni odgoj. Najgora razina odgoja postignuta je prisilom, a sama prisila vodi k propasti razvoja odgoja kod pojedinca.⁴⁵

Rousseau iznosi glavnu tezu odgoja koja kaže da je pravilno usmjeravanje bitna stavka dobrog odgoja čiji će krajnji rezultat biti izgrađena i zrela osoba, koja je s jedne strane, spremna za samostalni život, a s druge za uključivanje u društvo. Važno je obratiti pozornost na vanjski utjecaj društva, za kojeg Rousseau smatra da je izrazito štetan, jer se nameću uvjerenja i stavovi te načini razmišljanja i prosuđivanja, koji vode k lošem moralnom odgoju. Jedini način da dijete odraste bez toga, jest da ga se izolira od takvog svijeta i stavi da odrasta u skladu s prirodom.⁴⁶

Zaključno, Rousseau smatra da je odgoj ostvaren, ako teži k cilju da se u osobi razvije dobrota. Dobrota je glavni i najvažniji razlog za odgajanje čovjeka. (Golubović 2013.)

⁴⁵ Golubović, A. (2013), str.29

⁴⁶ Golubović, A. (2013), str.27

1.5.1 Kritički pristup Rousseauovu odgoju

U tradicionalnom obliku nastave učenici su pasivni objekti koji slušaju profesore dok iznose oblik znanja koji je poznat pod nazivom enciklopedijsko znanje. To bi značilo da su učenici poput „spužvi“ koje upijaju znanje koje im se prenosi bez mogućnosti sudjelovanja u nastavi ili postavljanja ikakvih pitanja oko nerazumljivog gradiva. Gradivo koje se uči, većinom se uči napamet i s ciljem reprodukcije. Takvo znanje nije korisno u svakodnevnom životu jer je najslabije ponavljanju pojmova koji se mogu pronaći u rječnicima ili enciklopedijama. Ono ne obuhvaća samo razumijevanje, jer koristimo pojmove koje možda niti ne razumijemo i ne znamo jednostavno objasniti.

Za razliku od tradicionalnog oblika nastave, u suvremenom obliku nastave, u centar odgoja se stavlja dijete (odgajnik ili učenik), na način da dijete postaje aktivni subjekt u nastavi, koji uči činjenice kroz iskustvo i koristi teorijsko znanje koje razumije i može interpretirati na svoj način, za razliku od tradicionalno - enciklopedijskog. Djetetu se omogućuje da sudjeluje u nastavi i da postavlja pitanja i razmišlja o pojedinim problemima i pojmovima kako bi ih moglo što lakše usvojiti.

Suvremena filozofija pod odgojem podrazumijeva poticanje razvoja intelektualnih i moralnih kvaliteta. Golubović, nadalje kaže da odgajatelj prati pojedince (učenike tj. djecu) i stavlja naglasak na poticanje razvoja prirodnih sposobnosti kod djeteta.⁴⁷

Polić kaže da antički filozofi ne promišljaju odgoj kao njegovu bit, niti se prema njemu odnose kao prema predmetu koji bi ih zanimao sam po sebi. Za njih je odgoj važan samo ako je na bilo koji način upleten u njihov osnovni filozofski interes. On smatra da je Platon najveći dio svog napora o odgoju potrošio na smišljanje ideološke instrumentalizacije, te je pritom koristio odgoj kao sredstvo za postizanje svojih ciljeva u određenoj borbi za prevlast nad konkurentskim ideologijama. Važno je napomenuti da je Platon uspio odgoj pretvoriti u manipulaciju prema unaprijed zadanom izvanjskom cilju kojemu treba poslužiti. Stoga, za razliku od Rousseaua

⁴⁷ Golubović, A. (2013), str. 30

dijete nema nikavog udjela u određenjima odgoja koje dobije, već su mu sve unaprijed zadali manipulatori s vrha lanca koji vode državu.⁴⁸

Platon je kao zagovaratelj antičke filozofije tvrdio da je klasni način podjele društva idealan ukoliko svatko obavlja svoj posao, bez obzira na njegove želje i preferencije. Razlog tome je da su ljudi, mogli bismo reći, poput mrava u mravinjaku, u kojemu svatko obavlja svoj posao za dobrobit zajednice. Može se reći da smo na neki način „programirani“ i usmjereni za obavljanje svoje dužnosti. Ovaj odgoj obuhvaća rad u grupi pa je stoga klasa odgajana kao jedno. U današnjem školstvu to bi bio frontalni rad u kojemu učitelj drži nastavu služeći se monološkom metodom verbalnog izlaganja.

Rousseau je, s druge strane, predlagao da odgoj prebacimo sa skupine na pojedinca. U knjizi je to opisano na primjeru Emila, koji je u ovom kontekstu odgajanik, te koji svo znanje dobiva iz kućnog odgoja (koje predstavlja školstvo, a može biti i njegov roditelj ili skrbnik). Znanje mu prenosi roditelj ili učitelj koji samim time postaje Emilov odgajatelj. (Golubović 2013.)

Prednosti koje nosi novovjekovni odgoj su prema Golubović sljedeće: Rousseau želi pokazati da kod odgoja ne treba obraćati toliku pozornost na ono što se uči, već pažnju usmjeriti na uvjete, metode i načine na koje se usvaja znanje. To bi značilo da se treba više usredotočiti na loše izvore informacija, provjeravati ih te ih izbjegavati.⁴⁹ Jedna od glavnih metoda koju Rousseau koristi u svom odgojnom aspektu je učenje iz iskustva ili preko modela. Učenici često uče tako što kopiraju ili preslikavaju radnje koje su do sada vidjeli ili čuli.⁵⁰ Rousseau znanje gleda kao recept koji traži primjenu, a primjenu radimo na temelju iskustva. Pa ukoliko uzmemo primjer izrade papirnatog aviona, moramo znati neki teorijski postupak izrade i onda ga primijeniti na novinski papir i vidjeti hoće li letjeti, dakle, koristimo recepturu prema kojoj izrađujemo ono što nam je potrebno.

Primjer koji je Rousseau dao u knjizi „*O odgoju*“ ili „*Emil*“ jest kada Emil uči o konceptu laganja. On želi da djeca razumiju naviku koja se može javiti ukoliko „često“ lažemo. Laži mogu biti malene i/ili sitne ili velike, a njihova primjena može dovesti do gubitka povjerenja, jer se u jednom trenutku zbog nje, u budućnosti mogu snositi ozbiljne posljedice. (Golubović 2013.)

⁴⁸ Polić, M. (2006), str. 49

⁴⁹ Golubović, A. (2013), str. 26

⁵⁰ Golubović, A. (2013), str. 28

Rousseau je, prema Golubović važan, jer je donio nove odgojne metode u odgojno-obrazovnom sustavu vezanom za novovjekovni odgoj u školstvu.⁵¹ Metode su obuhvaćale drugačiji pristup odgajatelja prema djeci. Odgajatelji nose glavnu ulogu jer omogućuju djeci da razvijaju karakter pun vrlina. Takav odgoj zahtijeva izolaciju od vanjskog svijeta (jer djeca upijaju informacije koje se nalaze oko njih pa bi na ovaj način izbjegli loš utjecaj koji bi oni mogli pokupiti.) Moralni odgoj razvija se kontinuirano s tjelesnim odgojem pa paralelno vrijedi da kada djetetu poraste intelekt ono može bolje razumjeti moralne činjenice.⁵²

1.5.2 Važnost Rousseaua u odgoju

U ovom poglavlju navest ćemo prednosti zbog kojih smo izdvojili Rousseaua. Prvi put u povijesti on je pokazao da dijete treba staviti u središte odgoja te ono mora biti ključno u procesu prenošenja znanja. Do sada smo u školstvu imali dva pristupa koja se počinju sukobljavati, a to su tradicionalni ili konzervativni pristup (u kojemu je učitelj bio izvor znanja koji je prenosio svoje znanje učenicima prema zadanim kriterijima) i novovjekovni kojeg je započeo Rousseau. Njegov pristup se fokusira na pojedincu, kojemu se izlazi u susret i pridaje individualan pristup učenju i poučavanju. To bi značilo da su učenici aktivni subjekti u nastavi, koji s nastavnikom vode interakciju, a kroz propitkivanja stječu određene vještine i dobivaju znanje. Ono što je važno za Rousseaua je da se u djeci potiče zanimanje i želju za učenjem te im se daje što više motivacije za daljnji razvoj. Važnost odgoja koju je uveo Rousseau je i da odgajatelj treba pratiti psihički razvoj djeteta, te ih poticati da samostalno istražuju i otkrivaju čari prirode i na taj način uče o okolini.⁵³

Što se tiče moralnog usavršavanja, postoje neki problemi s kojima se suvremena filozofija susreće, a to se veže uz koncept današnjeg školstva u kojemu treba vidjeti postoji li prostora za odvojeno poučavanje odgoja i obrazovanja. Može li se postaviti neka granica u kojoj će se reći ovo je odgojni, a ovo obrazovni dio razvoja kod djece? Nastava se odvija pomoću priprema, a pripreme se sastoje od najvažnijih dijelova a to su: odgojni i obrazovni ciljevi kojima utvrđujemo što će djeca na pojedinom satu naučiti. Prema Golubović, nastavnici često zanemaruju odgojne ciljeve u svojoj nastavi, jer smatraju da su obrazovni tj. ono što će djeca naučiti puno važniji od odgojnog dijela koji objašnjava princip koji će moći koristiti u stvarnom životu na temelju neke

⁵¹ Golubović, A. (2013), str. 26

⁵² Golubović, A. (2013), str. 27

⁵³ Golubović, A. (2013), str. 30

nastavne jedinice. Da bismo razumjeli moral trebali bismo ne samo znati što je, već biti i u mogućnosti činiti ono što je moralno, stoga treba obuhvatiti obje razine.⁵⁴

1.6 J. Dewey i osnove pedagogije pragmatizma

John Dewey bio je američki filozof, psiholog i edukacijski reformator čije su ideje bile integrirane i zastupljene u obrazovanju te u društvenim reformama. Smatra se ocem funkcionalne pedagogije, a zastupao je i pragmatizam u filozofiji. Poznat je po tome što je vodio glavnu riječ u mijenjaju obrazovanja u 20. stoljeću. Kao filozof pisao je o različitim temama vezanim uz epistemologiju, metafiziku, estetiku, umjetnost i logiku.⁵⁵ On se smatra središnjom osobom koja povezuje pragmatizam i instrumentalizam. Utjecao je na pedagoške znanosti iz čega proizlazi pedagogija pragmatizma. Budući da je Dewey radio na Sveučilištu u Chicagu, njegov naum bio je odvojiti pedagogiju kao posebni odsjek, što je i uspio. Namjera mu je bila da odsjeke ujedini ili čim više zbliži jer se zalagao za multidisciplinarni pristup ljudskim djelatnostima.

Pedagogiju pragmatizma ćemo podijeliti u dva smjera, prvi se dotiče filozofske osnove, dok se drugi bavi socio-političkom pozadinom. Što se tiče filozofske strane, podloga pedagogije pragmatizma je instrumentalizam koji se temelji na tome da su ideje i teorije osnove za provjeravanje posljedica u praksi te one stoga dobivaju instrumentalnu vrijednost.⁵⁶ Dewey je smatrao da u obrazovanju treba doći do određenih promjena. Promjene koje je on očekivao, dobivao je putem eksperimentiranja, koje se nije odnosilo samo na nastavu kao metodu u obrazovnom istraživanju, već kao način pristupa u odnosu na svijet koji nas okružuje. Takvo pristupanje obrazovanju trebalo bi postati općom metodologijom društvene prakse koja bi činila osnovne elemente za cjelokupno ljudsko obrazovanje. Što se tiče njegove filozofije, ona je posebno orijentirana, te bi se „*trebala baviti praktičnim i svakodnevnim ljudskim problemima u promjenjivom i nesigurnom svijetu*“.⁵⁷ Dewey je uspio, koristeći se teorijskim i praktičnim dijelom u filozofiji, doprijeti i povezati ju s pedagogijom jer je: „*smatrao je da je pedagoško*

⁵⁴ Golubović, A. (2013), str. 32

⁵⁵ Biografija Dewey preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/wiki/John_Dewey

⁵⁶ Zorić, V. (2010), str. 398.

⁵⁷ Zorić, V. (2010), str. 398.

*iskustvo temelj ispitivanja i provjere za naučne i filozofske ideje, te time govori i o utjecaju filozofske teorije na promjene u praksi odgojnog djelovanja. Bez jasnog i suštinskog razumijevanja Deweyjeve filozofije, nije moguće analizirati i interpretirati ni njegovu pedagogiju, niti procjenjivati njen utjecaj.*⁵⁸

S druge strane, imamo pragmatističku verziju odgoja i obrazovanja koja je postala rezultat Deweyjeve fokusiranosti na probleme koji se odvijaju u modernom društvu. Zorić kaže da je zadaća filozofije da „*služi izgradnji boljeg čovjeka i pravednijeg demokratskog uređenja*“.⁵⁹ Potrebno je napomenuti da je Deweyjeva uloga u reformi obrazovanja u društvu potakla rekonstrukcije društva i ulogu obrazovanja u različitim zemljama (primjerice: SAD-a, Japana, Kine i Sovjetskog Saveza).⁶⁰

Dewey je smatrao da: „*društvo je kao skladni demokratski organizam, čiji se članovi uz slobodu, toleranciju, empatiju, aktivnost i ravnopravnost povezuju zajedničkim interesima, ciljevima i idealima.*“⁶¹

Prema njegovu viđenju, za odgoj u društvu trebamo prilagodbe u okolini na način kao što vosak prima oblik pečata u koji se utiskuje. Iz toga slijede navike, a navikavanje je pasivno (primjerice: odjeća, obuća, ponašanje). Navike su emocionalne i intelektualne sklonosti, a dijelimo ih u rutinske i aktivne.⁶² Još jedan ključan pojam koji se javlja kod Deweya je pojam plastičnosti ili sposobnost učenja iz iskustva što znači obrazovanje samih navika. Korisne i potrebne navike za odgoj djeteta su aktivne navike jer one omogućuju misaonost, inventivnost i inicijativu u primjenjivanju sposobnosti na nove ciljeve. Ono što Dewey poručuje je da rutinske navike onemogućuju napredak, tj. rade zastoj u razvoju, dok aktivne navike označuju napredak. Zato bi u samom školstvu kod djece trebalo poticati razvoj aktivnih navika. Rutinske navike su one navike koje omogućuju obavljanje istih poslova (primjerice: učenje napamet, recitiranje, ponavljanje), dok bi aktivne navike omogućavale razvoj procesa mišljenja, razmišljanja, promišljanja, kritičkog mišljenja i proučavanja.⁶³

⁵⁸ Zorić, V. (2010), str. 399.

⁵⁹ Zorić, V. (2010), str. 399.

⁶⁰ Zorić, V. (2010), str. 399.

⁶¹ Zorić, V. (2010), str. 400.

⁶² Dewey (1966), str. 37

⁶³ Dewey (1966), str. 40

Jedna od funkcija obrazovanja bila je vezana uz mogućnosti napredovanja pojedinca u odnosu na skupinu ili društvo. Da bi škola bila efikasna morala je pružiti dovoljno širok spektar mogućnosti u kojima će pojedinci napredovati i biti sposobni koristiti one potencijale koje imaju. (Dewey 1966.)

Zorić kaže da bismo svakom pojedincu pružili stvarnu slobodu i razumijevanje njegovih interesa i potreba, viđenje demokratskog ideala odgoja i obrazovanja treba se sastojati u participiranju i istraživanju te treba biti odvojeno od aktualne politike, ideologije i nacionalizma.⁶⁴

Prema tome, Dewey je smatrao da je opća funkcija obrazovanja: usmjeravanje, nadzor i vođenje. Svaku od ovih funkcija on je objasnio pojedinačno, pri čemu je nadzor utjecaj sile, usmjeravanje neutralnog izraza i sugestija aktivnih težnji kod osobe koju odgajamo, a upravljanje je osnovna funkcija da se uz pomoć vodstva postigne željeni cilj.⁶⁵

„Nadzor uistinu označava samo izrazitiji oblik usmjeravanja snaga i predstavlja pravila ponašanja do kojih pojedinac dolazi svojim vlastitim snagama, isto koliko ona do kojih se dolazi ako drugi preuzimaju vodeću ulogu.“ Dewey je tvrdio da nadzor može imati ili pojedinac ili određena vodeća uloga u školstvu (primjerice: profesor, ravnatelj).

Načini upravljanja društva putem odgajanja, prema Deweyju su različiti, a jedan od principa rješavanja neposlušnosti veže se uz analogiju s konjem jer osoba može natjerati konja da dođe do vode, ali ne može natjerati konja da pije pa je tako i s odgojem. Osobu se može poslati u popravni dom, ali ju se ne može natjerati da se popravi. Drugi način odgajanja veže se, prema Deweyju, na povremeno korištenje zapovjednog je tona (kako bi se odgajanika spriječilo da si naštetiti). Međutim, taj ton ne mora značiti da će se ubuduće odgajanik onda ponašati bolje, nego kao i u prvom slučaju, moramo razlikovati fizički od mentalnog odgoja.⁶⁶

Zaključno, Dewey je svoju teoriju odgoja i obrazovanja povezao s funkcionalističkom psihologijom koja *„mentalne procese smatra funkcijama ili operacijama organizma u procesu prilagođavanja, odnosno modifikacije u odnosu na okolinu.“*⁶⁷ Važno je napomenuti i da je proučavanje ličnosti pomoglo te je bilo prilično značajno za pragmatističku koncepciju odgoja i

⁶⁴ Zorić, V. (2010), str. 400.

⁶⁵ Dewey (1966), str. 21

⁶⁶ Dewey (1966), str. 21-27.

⁶⁷ Zorić, V. (2010), str. 400.

obrazovanja. Važne su i navike koje se kasnije odnose na problemske situacije, metodu i nastavu. Uz to, valja napomenuti i da je Dewey uspio prepoznati stres kao „*moguće posljedice društvene interakcije, značajne u procesu razvoja ličnosti i navika.*“⁶⁸

1.6.1 Tradicionalna nasuprot Laboratorijskoj školi

U ovom dijelu objasniti ćemo razliku između tradicionalnog školstva i pragmatičkog smjera kojeg je Dewey zagovarao. U tradicionalnom školstvu djeca ne žive, već samo usvajaju mnogo beskorisnih informacija. (Dewey, 1899) Stara škola, onakva kakva je bila, ne može se povezati s modernim svijetom pa vapi za promjenama, a najveća promjena koja se dogodila jest razdvajanje nekadašnjeg obiteljskog života i nestanak seoske zajednice. Prema tome, Dewey vjeruje da škole paraliziraju intelektualnu inicijativu, a neuspjeh morala je pritom još i veći. Prema tome, Dewey poistovjećuje moralno i društveno obrazovanje i smatra da se društveno obrazovanje može ostvariti jedino sudjelovanjem u zajedničkim ciljevima i potrebama određenog društva, jer ono što je potrebno učenicima jest da ih se obrazuje za snalaženje u modernom svijetu.⁶⁹

John Dewey donio je promjene u obrazovanje na način da je postavio određene karakteristike i obilježja rada Laboratorijske škole u kojoj se učenje odvijalo kroz proces istraživanja tzv. „*Learning by doing.*“ Uloga učenika i nastavnika ne odvija se kao do sada, na tradicionalan način, gdje je učenik pasivni objekt u nastavi. Za razliku od tradicionalnog oblika nastave, ovo je novi oblik školstva:

„Škola treba biti svojevrsna proširena obitelj u kojoj se u školi ono što dijete dobiva kod kuće nastavlja u savršenijem obliku, s boljom opremom i pod stručnim vodstvom. Dakle, škola kao i dom mora biti istinska zajednica koja ima zajedničke ciljeve, koja zaokuplja

⁶⁸ Zorić, V. (2010), str. 401.

⁶⁹ Ledić, J. (2011), str. 69

interese djeteta, i kroz koju dijete postaje svjesno da je partner koji doprinosi i čiji naponi doprinose uspjehu cjeline. “⁷⁰

Laboratorijska škola ima sličnosti s današnjim stručnim školama (u kojima se više polaže pažnju na praktični dio, a manje na teorijski), pa su se stoga u ovoj školi djeca više orijentirala na praktična zanimanja i konkretno iskustvo. „*Laboratorijska škola se razvijala kroz tri osnovne cjeline: rad s drvom i oruđima, kuhanje i rad s materijalima. I dječaci i djevojčice prolaze sve aktivnosti.*“⁷¹ Njegove škole, dakle, Deweyjeve, bile su oslobođene svih religijskih sadržaja, kurikulum škole je bio „*eksperimentalan, korelativan, fleksibilan i adaptibilan u odnosu na svakodnevne potrebe, interese i mogućnosti djece, a ipak je na mnoge načine veoma strukturiran.*“⁷² Načini ocjenjivanja i postizanja obrazovnih rezultata dolazili su kroz usmjeravanje i kontrolirane organizirane postupke. „*Aktivno učenje ne bi trebalo biti zasnovano na dječjim nekontroliranim impulsima i nasumičnim težnjama.*“⁷³

U centar obrazovnog procesa treba staviti dijete, na način da se aktivnost djeteta povezuje s njegovim životom, radom i igrom kako bi se ostvario najuspješniji proces učenja. „*Cilj odgoja i obrazovanja je razvoj, tj. povećavanje kapaciteta da se uči iz iskustva na smislene načine, kao skup kratkoročnih, neposrednih i trenutnih posebnih ciljeva koji su samo instrumenti u ostvarivanju općeg cilja, a to je osposobljavanje za samoobrazovanje i kontinuirani razvoj tokom čitavog života.*“⁷⁴

Dijete treba obrazovati kao društvenog pojedinca, jer ako ga uklonimo iz društva ono neće biti sposobno razumjeti niti sudjelovati u svim aspektima ljudskog života. Stoga, dijete treba odgajati tako da treba početi s psihološkim uvidom u njegov karakter, interese i navike. Dewey smatra da je škola, za razliku od tradicionalnog viđenja obrazovanja, primarno društvena ustanova, koja predstavlja oblik zajedničkog života u kojem svi dijelovi društva sudjeluju jer je obrazovanje društveni proces. (Dewey, 1899).

⁷⁰ Ledić, J. (2006), str. 69.

⁷¹ Ledić, J. (2006), str. 69.

⁷² Zorić, V. (2010), str. 401.

⁷³ Zorić, V. (2010), str. 401.

⁷⁴ Zorić, V. (2010), str. 401.

Prema Zaninoviću, Dewey je isticao nove ideje prema kojima škola mora imati veze sa životom, pa se od učenika u nastavi traži aktivnost i zalaže se za individualne interese učenika. U ovoj školi, rad je osnovno sredstvo odgoja te u njoj učenici stječu nova iskustva radom i druženjem.

Nove pragmatične ideje u obrazovanju, Dewey je pokušao objasniti primjerom idealnog doma. To je dom koji bi pretpostavljao situaciju u kojoj roditelji vide ono što je najbolje za njihovo dijete i ukoliko mu pruže sve ono što mu je potrebno, onda možemo zaključiti da djeca uče putem druženja. U samom odgoju, dijete mora naučiti i kućanske poslove, jer pomoću njih stječe potrebna znanja, navike reda, poštovanja i tuđih prava, mišljenja i naviku da svoje djelovanje stavi u drugi plan u odnosu na interese doma. Kao i laboratorijske škole, idealan dom bi trebao imati radionicu ili laboratorij u kojoj bi djeca mogla istraživati i ispitivati ono što ih zanima. (Dewey, 1899)

Prema Ledić, društvo je moglo postići promjene u školstvu, ako i samo ako, društveno obrazovanje postane takvo da se kroz društvo ostvaruju zajednički ciljevi i potrebe društva.⁷⁵ Dakle, društvo je trebalo školstvo koje bi omogućilo prilagodbu mladih ljudi u suvremenom modernom svijetu. Dewey smatra i da tradicionalno školstvo treba promjene te da učenici kao pasivni sudionici nastave ne mogu napredovati u znanju.

Zaključno, Dewey je „*smatrao da škole daju malo šanse da se uči vlastitim djelovanjem jer se njihova aktivnost svodi uglavnom na slušanje te da suvremenom društvu treba škola koja obučava učenike za potpun život u modernom društvu.*“⁷⁶

1.6.2 Kritički pristup i zaključno o Deweyju

Dewey je pomogao u razvoju jednog od najznačajnijih pravaca u razvoju pedagogije 20. stoljeća pa je svojim idejama znatno utjecao na svoje suvremenike, obrazovne reforme, teoriju i praksu svoga doma. Njegove ideje doprinjele su društvenom napretku te posebice „brizi o razvoju aktivnog i kreativnog mišljenja djece.“⁷⁷ U njegovom opusu rada (koji se veže uz pedagogiju i filozofiju) trebamo se usmjeriti na pozitivni aspekt, a ne shvaćati njegove ideje kao gotov sistem procedura i ponuđenih rješenja, već je potrebno analizirati pojedine dijelove kao

⁷⁵ Ledić, J. (2011), str. 69

⁷⁶ Ledić, J. (2006), str. 69.

⁷⁷ Zorić, v. (2010), str. 404.

viziju koja se može provjeravati. „Čini se da je još uvijek nemoguće odrediti veličinu i značaj, pozitivne i negativne aspekte Deweyjevog progresivnog pokreta, no kritičari uglavnom smatraju da je previše pozornosti dato procesu na račun sadržaja i discipline.“⁷⁸

Stoga, *Deweyjevo filozofsko i pedagoško promišljanje koje je naglasilo funkcionalnu i dinamičku stranu ideja i iskustava bilo je rezultat utjecaja J. Lockea, dok je Rousseauova „okrenutost dječjem razvoju i iskustvu te vjera u izvornu dobrotu ljudi, vodila ka pragmatističkoj pedagogiji koja je u značajnoj mjeri u centar obrazovnog procesa postavila dijete.“*⁷⁹

2. Odgoj

U ovom poglavlju sagledat ćemo definicije vezane za odgoj kroz područja pedagogije i filozofije te vidjeti postoje li sličnosti ili razlike pri samom definiranju odgoja.

Čovjek se od drugih bića razlikuje po ključnoj osobini koju zovemo odgojivost, a ona podrazumijeva da čovjek ima bit, kulturu i svrhu vlastite egzistencije, što se dobiva odgojem i životom u zajednici. Uz to što djeca imaju biološku osnovu, ona teže posebnom ljudskom odgoju koji omogućuje pripadnost određenoj kulturi. Može se reći da ljudski život ima osnovne ili primarne funkcije preživljavanja poput: (hranjenja ili razmnožavanja) te potrebu za učenjem. Njemu su potrebna znanja i vrijednosti koje kasnije proizlaze iz pojedine kulture u kojoj se osoba odgaja.⁸⁰

Prema tome, filozofija i pedagogija omogućuju različite poglede na koncept odgoja kao ključnog elementa u životu ljudi. Iz toga slijedi da je filozofski doprinos odgoju vezan uz „*etičku problematiku i bez mogućnosti kritičke provjere etičkih koncepcija*“, dok je pedagoški doprinos s ciljem utemeljenja moralnog odgoja te oni pritom „*posižu za onom etičkom koncepcijom koja je poželjna ili propisana*“.⁸¹

⁷⁸ Ledić, J. (2006), str. 70.

⁷⁹ Zorić, V. (2010), str. 398.

⁸⁰ Polić, M. (2006.), str. 46

⁸¹ Polić, M. (2006), str. 51

Budući da se u 20. stoljeću počelo razlikovati odgoj u filozofskom i pedagoškom smislu, jedna od bitnih činjenica koja je razlikovala pedagoški pogled je da „*se odgoj ne bavi samo time što stvarno jest, već i onime što bi on trebao biti.*“⁸²

Prilikom definiranja odgoja teško je odgovoriti na pitanje vežemo li odgoj samo uz pedagogiju ili filozofiju pa se tema odgoja prožima kroz brojne tekstove vezane uz odgoj u oba područja. Odgoj postaje i nezaobilazna tema u suvremenoj filozofiji, o čemu govori i pripadajući citat: „*Razvitak suvremenih znanosti i s tim u vezi filozofije znanosti, informatička revolucija i nemoć tradicionalnog odgoja da zadovoljavajuće odgovori na izazove suvremenog svijeta morali su oživjeti i oživjeli su zanimanje filozofa za problematiku odgoja.*“⁸³

S druge strane, pedagozi kažu da kada pokušavamo definirati odgoj, moramo znati da je čovjek uvjetovan trima stvarima, a to su: biološko ili genetsko nasljeđe, utjecaj sredine (što uključuje kulturu i društvo u kojem se nalazi) i vlastitu aktivnost (ukupno djelovanje i učenje). Prema tome, ova tri kriterija ovise o razvitku pojedinca, jer osoba ima različite genetske potencijale, živi u određenom društvu u kojem je podložna kulturi ili subkulturi, a pojedinac vlastitu aktivnost temelji na stilu učenja, načinu djelovanja, motivaciji i želji za napretkom. Različiti autori su koristili neke od ovih kriterija kao ključ za razvitak društva, ali ne možemo odvojiti samo jedan od ova tri kriterija kao ključni, već je potrebna njihova kombinacija.⁸⁴

Vujčić smatra da je odgoj poseban pedagoški sustav koji se može shvatiti kao društveno-povijesna pojava te kao sredstvo-cilj odnos. Budući da svaka aktivnost ima svoj cilj, tako i odgoj kao društvena aktivnost ima određeni cilj pa za odgoj možemo reći da je nužno intencionalna aktivnost. Primjerice, ako ga uspoređujemo s radom, u kojem također imamo odnos sredstvo-cilj, razlika je u tome što se predmeti rada u potpunosti razlikuju od predmeta odgoja. Predmet rada može biti bilo što što smo unaprijed odlučili oblikovati po nekoj zamisli, dok je predmet odgoja odgajatelj koji se ne može oblikovati prema unaprijed zadanom kalupu samog odgojitelja.⁸⁵

Budući da se odgoj ne može definirati jednom rečenicom, američki kulturni antropolog je rekao sljedeće: „*Čovjek se ne može definirati samo svojim urođenim sposobnostima, kao što je to nastojalo prosvjetiteljstvo, niti samo svojim stvarnim ponašanjem, kako to hoće veliki dio*

⁸² Polić, M. (2006), str. 51

⁸³ Polić, M. (2006). Str. 53

⁸⁴ Vujčić, V. (2013), str. 197

⁸⁵ Vujčić, V. (2013) str. 208

suvremene znanosti o društvu, već prije sponom između njih, način na koji se prvo transformira u drugo.“ (Geertz, 1973./1991., 73) pri čemu je Geertz smatrao da je to drugo, ta transformacija u biti kultura, a ona je tvorevina značenja u okviru kojih ljudi tumače iskustva i upravljaju svojim djelovanjem.⁸⁶

Platon je odgoj definirao kao „*upućivanje na vrlinu valjanim upravljanjem nasladama i bolima (navikavanje) i tako ostvarene navike (pravilnog postupanja) postupno dovesti u sklad s razumom.*“⁸⁷ Njegovu definiciju odgoja kritizirao je britanski filozof odgoja J. Wilson (2000) koji je smatrao da, za razliku od Platonovog odgoja koji se temelji na vrijednostima ili doktrinama, odgoj ne bi trebao imati vrijednosti te on pritom zastupa liberalnu koncepciju države koja se temelji na vrijednostima neutralnosti u odnosu na dobar život. On je zastupao stav da se odgoj treba svesti na učenje. Nadalje, kaže da to ne može biti bilo koja vrsta, već ona koja poboljšava razum i upotpunjuje znanje pa je sadržajno manje bitno što se uči, a važniji je princip kako se uči, jer se sadržaj prilagođava potrebi učenika kako bi na duže vrijeme ili trajno usvojili gradivo. Durkheim je pak smatrao da je odgoj dio društvene pojave i samim time svodi se na psihološku aktivnost, ali je razlika između odgoja i učenja u tome što je učenje psihološka pojava koja je sama po sebi vrijednosno neutralna, dok je odgoj uvijek vrijednosno usmjerena pojava. Onaj koji odgaja, pritom i vrednuje, stoga, ne možemo vrednovati bez vrijednosti i vrijednosnih orijentacija.⁸⁸

Važno je napomenuti da definicije same po sebi nemaju istu ulogu kao i one koje se svrstavaju u određene paradigme, a tu razradu ćemo vidjeti kroz sljedeća podpoglavlja.

2.1 Podjele odgoja u pedagogiji

Prema britanskom filozofu Will Curtisu postoji još jedna klasifikacija pristupu odgoja, a dijeli se na: *tradicionalni* i *progresivni* pogled. Tradicionalni pogled odgoju podrazumijeva odgoj kao čuvanje i prenošenje znanja, pri čemu je učitelj onaj koji prenosi znanje na učenike.⁸⁹ Tradicionalan pristup dijelimo na dva smjera: esencijalizam i perenijalizam. *Esencijalizam*

⁸⁶ Vujčić, V. (2013), str.209

⁸⁷ Vujčić, V. (2013), str. 211

⁸⁸ Vujčić, V. (2013), str. 211-212

⁸⁹ Vujčić, V. (2013), str. 199

promatra odgoj kao proces socijalizacije mladih za sudjelovanje u zajedničkoj kulturi, pri čemu sam odgoj ima cilj prenošenja: navika, znanja, kulture, vrijednosti s generacije na generaciju. Njega je zastupao E. Durkheim. Drugi smjer je *perenijalizam* koji polazi od zamisli o znanju i istini kao nečemu nepromjenjivom, vječnom, objektivnom te trajnom. Učitelj u ovoj verziji tradicionalnog podučavanja ima ulogu prenošenja, spoznavanja i otkrivanja vječnih ideja. Do sada smo se s time mogli susresti u Platonovoj „*Državi*“ u kojoj Platon daje primjer o vječitim idejama dobrote.

Progresivni pogled zastupali su filozofi: Aristotel, Rousseau, Dewey, a njihov cilj bio je jačanje posebnih kvaliteta djeteta i učenika. Promjena se odvijala u konceptu učenja, jer se sada dijete stavilo u središte pozornosti, za razliku od tradicionalnog pogleda u kojemu je središte zauzimao učitelj, pa dijete ima potrebe i interese koje je potrebno pratiti.

Kada govorimo o progresivnom pogledu odgoja možemo ga podijeliti u tri smjera: *nativistički* (koji tvrdi da se sve svodi na razvoj urođene prirode), *empiricistički* (koja polazi od toga da se dijete rađa kao tabula rasa i ono odgojem popunjava ploču, primjerice: prenošenjem znanja, oblikovanjem načina reagiranja, izgradnjom navika ponašanja i dr.) te treću *progresivističku* paradigmu (koja se trudi prevladati prethodne dvije i ona je u biti reformski pokret u pedagogiji i školstvu koja se javlja u 20. stoljeću).⁹⁰

Predstavnikom *nativističke paradigme* smatra se Rousseau koji je zastupao teoriju prirodnog odgoja, pri čemu je smatrao da odgoj ima određene faze razvoja koje treba pratiti. Prva faza obuhvaćala je dinamiku razvoja, psihomotoriku (kombinacija razvoja hodanja i govora), razvoj osjetila (sluh, vid, njuh, dodir, miris), te u 12. godini slijedi razvoj razuma ili intelekta, a razvoj osjećaja i socijalizacije se javlja tek u 15. godini života. Na urođene snage se ne može utjecati pa Rousseaua smatra da treba pustiti dijete da se razvija prirodnim putem prvih dvanaest godina, na način da se djeci dopušta sloboda kretanja, istraživanja okoline, uživanje u prirodi i različite igre.⁹¹ Rousseau smatra da je odgoj „*proces u kojem odgojitelj samo pomaže ili olakšava pojedincu ispravno upotrebljavati svoje sukcesivno narasle (dozrele) biološke snage (osjetila, razum, emocije) za obavljanje onih funkcija koje im je priroda namijenila (oku da gleda, razumu*

⁹⁰ Vujčić, V. (2013), str. 200

⁹¹ Vujčić, V. (2013), str. 201

da sudi i zaključuje.)⁹² On smatra da je cilj odgoja osposobljavanje pojedinca za pravilno korištenje prirodne snage za one funkcije koje im je priroda namijenila, primjerice: vještinu življenja radi zadovoljavanja prirodnih potreba.⁹³ Kako bi dijete uspjelo pravilno prosuđivati, cilj odgajatelja je omogućiti mu put prema znanju i istini da ga se stavi na dug i spor put koji će mu omogućiti otklanjanje zablude, jer je to odgojno ispravan i svrsishodan put ka znanju. Do zablude ili predrasuda se dolazi suđenjem ili zaključivanjem pa je važno odgajanje učiti kako prosuđivati da izbjegnu te zablude. Ono što odgajatelj može učiniti jest pomoći djetetu da na temelju pogrešaka i pokušaja otkrije istinu.⁹⁴

Druga paradigma je *empiricistička paradigma*, čiji su predstavnici J. Locke i E. Durkheim. John Locke koji je tvrdio da se djeca rađaju kao tabula rasa tj. prazna ploča i da se iskustvom i utjecajem odgajatelja ispunjava 90% te ploče, a prirodne sklonosti poput temperamenta i nagonске energije čine preostalih 10%. Dok je E. Durkheim važan po tome što je jasno iskritizirao koncepciju prirodnog odgoja i smatrao je da je odgoj društvena pojava i ne ograničava organizam kako ga je odredila priroda. Njegova teza o odgoju kaže da „u čovjeku postoje dva bića (urođeno, individualno i osobno iskustvo), te drugo „društveno“, ali ovo društveno ne postoji ni od prirode niti nastaje slučajno (slučajno stečenim iskustvima), nego je rezultat svjesnog odgoja (metodičke socijalizacije mladih) od strane društva. Odgoj u svakom pojedincu stvara (izgrađuje) novo društveno biće.“⁹⁵

Durkheim je važan jer je postavio razliku između Rousseauove koncepcije prirodnog odgoja pri čemu se odgoj svodi na uvježbavanje pravilne upotrebe prirodnih snaga kako bi se izvršila prirodna funkcija i odgoj kao društvena pojava, pri čemu imamo društvenu funkciju koja se nalazi u svakom pojedincu.⁹⁶ Time Durkheim poručuje, da se „odgoj svodi na ugrađivanje ili usađivanje društvenosti u pojedinca i tako se ostvaruje njegova ljudska društvena bit, jer je čovjek društveno biće.“⁹⁷ Poanta koju je Durkheim izjavio u ovoj paradigmi jest ta da ukoliko

⁹² Vujčić, V. (2013), str. 201

⁹³ Vujčić, V. (2013), str. 201

⁹⁴ Vujčić, V. (2013), str. 201

⁹⁵ Vujčić, V. (2013), str. 202

⁹⁶ Vujčić, V. (2013), str. 202

⁹⁷ Vujčić, V. (2013), str. 202

odgojitelji ne bi imali što novo dodati u sam koncept odgoja, odgoj ne bi izgrađivao u ljudskoj prirodi ništa novo, pa ne postoji univerzalno valjani odgoj za čitav ljudski rod.⁹⁸

Ove dvije paradigme su suprotstavljene. U naturalističkoj paradigmi tvrdi se da odgoj ima funkciju pomaganja pojedincu da razvije urođene sposobnosti, odgoj se u njoj promatra odvojeno od kulture i ukupne čovjekove društvenosti.⁹⁹ Dok je u drugoj paradigmi, „*odgoj je proces izgrađivanja novog društvenog bića u svakom pojedincu, on je metodička socijalizacija kojom odgajatelj ugrađuje pojedinca u novo društveno biće*“¹⁰⁰, ona obuhvaća društvenost i kulturu odvojeno od urođene i iskustvene individualnosti.¹⁰¹

Treća paradigma je *progresivistička* ili *pragmatistička paradigma* kojoj je predstavnik J. Dewey. U pragmatizmu je istinito ono što je osobi korisno u određeno vrijeme, a ne nešto univerzalno ili objektivno. Prema tome, „*znanje je subjektivno, iskustveno utemeljeno, pa je kao takvo nepouzđano, nestalno, kontekstualno povezano i značajno samo ako daje korist ili društvenu efikasnost.*“¹⁰² Dewey je tijekom svog istraživanja i rada uspio napraviti progresivističku teoriju prema kojoj je odgoj fokusiran na dijete i na sam proces sudjelovanja djeteta u odgoju učenja. Prema Vujčiću, iskustvo i spoznavanje sagledava se drugačije nego u protekle dvije paradigme. Dewey se suprotstavljao naturalističkoj i empiricističkoj paradigmi tvrdeći da suprotstavljanjem ideje o razvitku latentnih snaga iznutra i njihovom razvijanju izvana (fizičkim ili kulturnim proizvodima prošlosti) idealno razvijanje vodi prema ideji odgoja koja je neprestana reorganizacija ili rekonstrukcija iskustva, a cilj odgoja je neposredno preobražavanje kvalitete iskustva pomoću modeliranog učenja. Njegova definicija kaže da je „*odgoj takva rekonstrukcija i reorganizacija iskustva koja uvećava značenje iskustva i sposobnosti da upravlja tijekom daljeg iskustva.*“¹⁰³

⁹⁸ Vujčić, V. (2013), str. 202

⁹⁹ Vujčić, V. (2013), str. 203

¹⁰⁰ Vujčić, V. (2013), str. 203

¹⁰¹ Vujčić, V. (2013), str. 203

¹⁰² Vujčić, V. (2013), str. 203

¹⁰³ Vujčić, V. (2013), str. 213

Razlika između drugih shvaćanja i ovoga je u tome što Dewey smatra da se cilj ove teorije poistovjećuje sa samim procesom odgoja, na način da se odgoj promatra široko, kao i društveno usmjeravanje djece i mladih.¹⁰⁴

Dewey zagovara teoriju prema kojoj odgoj ne dolazi iz pojedinca kao skup urođenih snaga ni izvana od društva, već je cilj odgoja pretpostavljanje sređene i dobro raspoređene djelatnosti, pri čemu je poredak postupno dovršenje jednog procesa.¹⁰⁵

2.2 Dvije utjecajne definicije odgoja u pedagogiji

U pedagogiji postoje dvije važne ličnosti koje su doprinjele definiranju pojma odgoja: njemačko-austrijski akademik W. Brezinke i engleski filozof edukacije R.S. Peters.

Brezinke tvrdi da odgoj postoji kao društvena ili pedagoška činjenica te smatra da se odgoj pokazuje kao društveno djelovanje ili društvena aktivnost i kao cilj te aktivnosti. Iz toga slijedi da se ciljevi ne nalaze u nama samima, već u ciljevima koji su usmjereni, a krajnji cilj je cjelovita struktura unutarnjeg života koju treba utisnuti čovjeku. Na temelju toga možemo zaključiti da je odgoj u oba svoja aspekta (sredstvo i cilj) vrijednosni fenomen. Prema tome, Brezinke tvrdi da *„edukacija, dakle, uvijek podrazumijeva određena poboljšanja u psihičkim dispozicijama odgajnika u odnosu na njihova aktualna stanja. A kriterij za evaluaciju (vrednovanje) ovih poboljšanja je sustav vrijednosti odgojitelja ili njegova poslodavca.“*¹⁰⁶ Odgoj se prema Brezinkeovoj definiciji sastoji od: odgojitelja koji pokušava djelovati na psihičke dispozicije pojedinca na način da ih poboljšava, održava ili odstranjuje, a isto tako čini i sa socijalnim radnjama.¹⁰⁷

Brezinke smatra da edukacijske akcije mogu biti samo one akcije koje imaju određeni cilj. Stoga, prema Brezinkeu, definicija odgoja je *„ona akcija kojom ljudi pokušavaju proizvesti trajna poboljšanja u strukturi psihičkih dispozicija drugih ljudi, zadržati komponente koje smatraju*

¹⁰⁴ Vujčić, V. (2013), str. 213

¹⁰⁵ Vujčić, V. (2013), str. 214

¹⁰⁶ Vujčić, V. (2013), str. 216

¹⁰⁷ Vujčić, V. (2013), str. 217 (skica iz knjige)

pozitivnima ili spriječiti formiranje onih koje smatraju negativnima. ¹⁰⁸ Važno je napomenuti da Brezinke pod pojmom odgoj podrazumijeva i druge neke pojmove poput: odgoj kao njega, poučavanje, nastava, vježbanje, obučavanje te izobrazba. Vujičić se slaže s nekim Brezinkinim tvrdnjama, kao primjerice: edukaciju treba promatrati kao sredstvo-cilj, pod jednim pojmom edukacije ili odgoja nalazimo ostale podpojmove koji su nužno povezani s njime, a te pojmove možemo poistovjetiti i tvrditi da imaju istu konotaciju, ali postoje i određene situacije u kojima ih moramo razlikovati (u posve specifičnim oblicima odgajalaštva). ¹⁰⁹

Drugi pogled na definiciju odgoja dao nam je R. Peters sa strane analitičke filozofije. On razlikuje pojam edukacije od odgoja te smatra da odgoj po svojim latinskim korjenima povlači glagole vježbati ili obučavati, a smatra da ga treba razlikovati od starog poimanja odgoja kao vježbanja. Tvrdi i da treba razlikovati edukaciju i običavanje. U svom radu *Ethics and Education* (1966) predlaže tri kriterija za razlikovanje edukacije od sličnih needukacijskih pojava, a to su: edukacija kao impliciranje transmisije onog što je vrijedno na druge osobe, edukacija koja uključuje znanje i razumijevanje i nije inertna, edukacija koja odbacuje neke dijelove procedure transmisije koja ne vodi računa o svjesnosti i dobrovoljnosti odgajnika. ¹¹⁰ Laički rečeno, ono što je Peters htio pojasniti kod pojma odgoja jest da odgoj mora „isključiti nasilje, prisilu nad odgajnikom, i da mora u svome postupanju voditi računa o dostojanstvu osobe i njenoj dobrobiti, dakle mora isključiti manipulaciju i indoktrinaciju.” ¹¹¹

Zaključno, Vujičić kaže da je razlika između prve i druge deficije odgoja u tome što: Peters edukaciju veže uz transmisiju nečeg što je vrijedno samo po sebi, dakle, nečeg univerzalnog, dok se Brezinka više osvrnuo na ostvarivanje ciljeva koji odgovaraju odgojiteljskim vrijednostima. Peters želi napraviti razliku između edukacije i drugih procesa vezanih uz ovaj pojam poput: vježbanja, uvježbavanja, obučavanja i izobrazbe. Brezinka je tvrdio da ciljeve treba povezati s odgojiteljem ili edukatorom umjesto nekih univerzalnih vrijednosti te je pokušao pojmu edukacije dodati i podpojmove odgoja kao što su obučavanje, oblikovanje, terapija, uvjeravanje i

¹⁰⁸ Vujičić, V. (2013), str. 217

¹⁰⁹ Vujičić, V. (2013), str. 219

¹¹⁰ Vujičić, V. (2013), str. 220, prema Peters, R. (1966), str. 45

¹¹¹ Vujičić, V. (2013), str. 220

indoktrinacija. Razlog zašto to veže zajedno je kako bi zadržao znanstveni dio edukacije kao posebne socijalne činjenice i interakcije odgojitelja te odgojenika.¹¹²

2.3 Tradicionalna nasuprot suvremenoj nastavi

Jedna od ključnih razlika koja se javlja u tradicionalnoj i suvremenoj nastavi je uloga nastavnika u razredu. Nastavnik je „autoritet“ pa je prema tradicionalnom konceptu nastave definicija autoriteta imala dva značenja, prvo je: „*imati vlast ili moć pri izvršavanju želja, te mogućnost zapovijedanja nad drugima*“, te drugo: „*biti stručan u području kojeg predaješ, te biti u mogućnosti prenošenja znanja.*“ Obje karakteristike posjeduju učitelji u tradicionalnom obrazovanju, jer se učiteljima smatraju osobe koje imaju moć ili vlast za ostvarenje želja te posjeduju znanje koje prenose učenicima. U suvremenom, progresivnom teorijskom smjeru preispituje se „moć“ profesora te se želi učenike staviti u prvi plan tj. u središte odvijanja nastave. 113

Rousseau je tvrdio da treba promijeniti ulogu učitelja, mijenjati ju u odnosu na tradicionalnu nastavu. U tradicionalnoj nastavi učitelj ima ulogu vođe koji upravlja razredom, a pritom su učenici pasivni objekti koji dobivaju učiteljevo znanje te je njihova uloga saslušati i naučiti preneseno znanje, tzv. enciklopedijsko znanje. U suvremenoj nastavi, Rousseau je htio promjene, na način da se mijenja uloga učitelja i učenika. Dijete tj. učenika treba staviti u centar zbivanja nastavnog sata da ono postane aktivnim subjektom nastave. Učenje više nije puko prenošenje znanja, već učitelj navodi i daje smjernice učenicima koji onda samostalno pokušavaju doći do rješenja, koja se na kraju sata provjeravaju uz pomoć nastavnika. Učitelj ili tutor nema stvarnu moć, kao u tradicionalnoj nastavi, već koristi izvježbane metode pomoću kojih dijete uči i savladava gradivo te zbog toga ne osjeća strah ili nadmoć autoriteta (učitelja) u suvremenoj nastavi. ¹¹³

Rousseau je pokazao odgoj na primjeru svog učenika Emila, ali je prigovor koji je uslijedio postavio ključna pitanja vezana uz načine i metode odgajanja cijelog razreda na primjeru pojedinca. Ono što se htjelo pokazati jest da Rousseauov odgoj može vrijediti za pojedinačne

¹¹² Vujčić, V. (2013), str. 221

¹¹³ Winch, C. Gingell, J. (1999), str. 20

slučajeve ili za mali broj učenika u nastavi, ali za veći broj učenika poput razreda njegove odgojne mjere ne bi funkcionirale. Nadalje, prigovor se temelji na „kontroli“ koju nastavnik kao vođa tj. autoritet treba posjedovati, na način da uz svoju obrazovnu ulogu s kojom prenosi znanje ima i odgojnu da u razredu može održati nastavu i pažnju učenika. Stoga, u slučaju Emila iz Rousseauova primjera, odgojna mjera odvija se pomoću metoda koje nastavnik koristi, a pritom Emil ne uočava metode i načine njegova “kontroliranja” jer odgoj na koji je navikao ne predstavlja nastavnika kao autoritet (budući da se nastavnik prema njemu tako ne ponaša).

Prigovor ovom primjeru, kaže da nastavnik ipak treba u nekoj mjeri pokazati autoritet kako bi mogao ovladati razredom i imati kontrolu nad ponašanjem učenika (u smislu reda i mira), međutim, metoda bez kontrole može biti dobra u pojedinačnom slučaju, dok u velikom razredu ne bi se moglo osigurati prenošenje i razumijevanje gradiva, jer bi učenici počeli iskorištavati dobrotu nastavnika i nastala bi bučna i nekontrolirana nastavna atmosfera.¹¹⁴

Druga važna teza veže se uz dio autoriteta koji pokazuje stručnost nastavnika ili profesora, a pritom se postavlja pitanje treba li nastavnik biti stručnjak kao posrednik znanja koji će slati svoje znanje kao transmitter prema učenicima tzv. odašiljačima? Ovdje se raspravlja o ulozi učitelja u nastavi kao autoriteta, takvog da prenosi znanje učenicima i uključuje ih u nastavu putem njihove volje (primjerice: prozivanjem), informira ih i izlaže im vjerovanja i razloge na temelju kojih oni razvijaju i stvaraju svoja uvjerenja (koja pritom mogu biti i pogrešna).¹¹⁵

S druge strane, progresivizam je pravac u pedagogiji koji stavlja dijete u središte procesa nastave, prema kojemu djeca mogu razvijati znatiželju i stjecati vjerovanja i iskustva koja će voditi k znanju i učenju. Prema C. Rogersu (1990) cilj učitelja je da postane facilitator znanja na način da im prenosi znanje i učenje služeći se različitim metodama i sredstvima pomoću kojih njegova uloga izbjegava posjedovanje autoriteta, ali postoji kurikulum za usvajanje znanja za svako pojedinačno dijete.¹¹⁶

Jensen smatra da školstvo sadrži elemente odgoja koji su važni za razvijanje mladih individua. Pritom je odgoj ostvaren u trenutku u kojem nastavnik postaje stručnjak u području koje predaje i pridržava se zadanih reformi nastave i samih prioriteta učenja. Nastavnik postaje voditelj

¹¹⁴ Winch, C. Gingell, J. (1999), str. 20

¹¹⁵ Winch, C. Gingell, J. (1999), str. 21

¹¹⁶ Winch, C. Gingell, J. (1999), str. 21

nastave, pa mu to omogućuje da drži kontrolu i ostvaruje odgojno-obrazovne ciljeve koje je isplanirao za određeni sat nastave.

Nekada su nastavnici „*rukovodili dominacijom i kontrolom nad okolnostima i ljudima, posjedovanjem vlasti i manipulacijom*“. Danas nastavnik „*vodi potičući druge da daju sve od sebe, modelirajući poželjne osobine i ponašanja, posjedujući viziju koja druge nadahnjuje na djelovanje*“. ¹¹⁷

Budući da promjene omogućuju napredak u školstvu, nastavnicima se predlaže da ne odustaju od učenika, očekuju da drugi slijede njihov primjer, da budu strpljivi pri odgovaranju na teška pitanja učenika, da svima omogućuju napredak i daju im nadu te da poučavaju sa zadovoljstvom. ¹¹⁸

Suvremeni odgoj zagovarao je i Polić, koji je tvrdio da suvremena nastava ne može biti unaprijed programirana, već se mora posebno prilagoditi učenicima koji imaju određene specifične potrebe (primjerice: nadareni učenici ili učenici s posebnim potrebama). Njihov zadatak je osmisлити drugačiju i složenu metodologiju koja će im omogućiti praćenje učenikova napredovanja. Drugim riječima, fokus više nije samo na znanju već i na kreativnosti učenika. U ovom pristupu traži se kritičko razmišljanje i promišljanje, stavovi učenika o određenoj temi te poštivanje učenikovih odgojno-obrazovnih potreba. Od suvremenog nastavnika se očekuje da podučava učenike za samostalno istraživanje i prikupljanje podataka. Ključ suvremene nastave je obostrano razvijanje kreativnosti kod nastavnika i učenika. Pri čemu je njegova definicija odgoja „*nastojanje oko razvitka određenih odgajanih osobina*“. ¹¹⁹

Prema tome, ako odgoj pratimo kao razvijanje djetetove osobnosti, onda je on moguć samo kroz stvaralaštvo. Stvaralac mora koristiti znanje i umijeće kako bi uspio izvršiti željeni cilj. Zadaća odgojitelja je prepoznati osobnost i umjeti joj se stvaralački prilagoditi, a pritom se osobnost shvaća kao nečija posebnost i različitost. Da bi se ostvarilo stvaralaštvo potrebno je pedagoško znanje, na način da se prepozna djetetove odgojne potrebe i njegovo optimalno zadovoljenje.

120

¹¹⁷ Jensen, E. (1995), str. 330

¹¹⁸ Jensen, E. (1995), str. 332

¹¹⁹ Polić, M. (2006), str. 27

¹²⁰ Polić, M. (2006), str.31-32

Zaključno, suvremeni čovjek mora razumjeti, ako se želi suočiti s problemima mora se „osloniti na svoju sposobnost kritičkog promišljanja stvarnosti, procjenjivanja mogućih povijesnih smjeranja i vlastitu sposobnost nalaženja novih izvornih rješenja.“¹²¹

2.4 Kritički osvrt na pedagoško-filozofski odgoj

Učiteljski fakultet u Zagrebu je, uz pomoć profesorice Tot napravio istraživanje o mišljenjima učenika kako bi se utvrdilo djelovanje ovih vrsta odgoja kroz učeničke kompetetnosti koje postižu u školama, kvaliteti nastave koja se odvija i njezinoj evaluaciji. Istraživanje je provedeno na tristotinjak učenika osnovnoškolskog uzrasta u trima županijama: Primorsko-goranskoj, Istarskoj i Ličko-senjskoj. Istraživanjem će se pokušati utvrditi „... postoji li raskorak između suvremenih teorijskih pristupa, reformnih tendencija i nastavne prakse. Sve više se ističe značaj razvijanja općih strategija učenja, razvoj sposobnosti učenika za samostalno upravljanje procesom učenja, za samoevaluaciju i svijest o vlastitim aktivnostima učenja. Fokusiranja na različite aspekte i strategije učenja značajne su ponajprije zbog razvoja metakognitivne svijesti i samoreguliranog učenja (Azervedo i Hadwin, 2005).“¹²²

Treba posebno napomenuti da je razvoj autonomije ličnosti osnovni cilj obrazovanja, stoga Shulz (1992.) tvrdi da je poučavanje i učenje proces interakcije u kojem učenici uz pomoć i podršku nastavnika usvajaju oblike znanja, prosudbi, vrednovanja te djelovanja. Nadalje, Shulz (1992.) spominje hamburški didaktički model koji naglašava interakciju između ciljeva (primjerice: kompetencije, autonomije i solidarnosti) te sadržaja nastave, jer je prema tom modelu kasnije razvijeno mnogo instrumenata za promjenu oblika nastave koja počinje usmjeravati učenike ka preuzimanju odgovornosti za vlastite procese učenja.¹²³

Problemi koji se javljaju u znanosti o odgoju prema Gieseckeu (1993.) načini su osposobljavanja učenika za rješavanje problema, otkrivanje, inoviranje, shvaćanje učenja za cijeli život tzv. cjeloživotnog obrazovanja. On napominje i da je odnos nastave, znanja i učeničkih kompetencija glavni i središnji teorijski te praktični problem u svim reformama obrazovanja. Stoga, naglasak

¹²¹ Polić, M. (2006), str.32

¹²² Tot, D. (2010), str. 65-66

¹²³ Tot, D. (2010), str. 66

pada na prijelazno razdoblje s poučavanja ili prijenosa sadržaja (koji obuhvaća tradicionalan pogled na nastavu) na učenje ili stjecanje kompetencija (koje prelazi u domenu suvremenog pristupa nastavi).¹²⁴

Tijekom dvadesetog stoljeća, prema Meyer (2002.) tradicionalno poučavanje mijenja se koristeći se različitim konceptima i orijentacijama (grupni oblik nastave, kompleksna nastava i sl.) Međutim, s mijenjanjem pristupa nastavi ne smije se izgubiti niti zanemariti kvaliteta poučavanja.¹²⁵ Stoga, Tot tvrdi da „*obveza odgoja i obrazovanja učenika za doživotno učenje zahtijeva angažiranog nastavnika motiviranog i osposobljenog za permanentno učenje i samovrednovanje osobnog stručno-znanstvenog djelovanja.*“¹²⁶

Nasuprot tradicionalnoj nastavi, suvremena nastava i učenje uključuje poučavanje koje potiče učenje, pri čemu se učenike motivira za rad i učenje i osamostaljuje. Budući da se razlikuje od tradicionalne škole, Tot kaže da u suvremenoj školi „*konačni cilj je samoregulirano učenje koje pretpostavlja razvoj učenikove osobnosti, individualnosti i originalnosti. Potiče se osobna odgovornost učenika za rezultate svog djelovanja.*“¹²⁷ Obilježja suvremene nastave obuhvaćaju: organizaciju koja utječe na razvoj spoznajnih i intelektualnih sposobnosti učenika, otkrivanje i usvajanje znanja te usvajanje znanstveno-teorijske spoznaje i pojmova.¹²⁸

Tijekom ovog istraživanja javljali su se određeni problemi koji su utjecali na same rezultate. Navest ćemo najvažnije koji sadrže metode kojima se doprinjelo krajnjem rezultatu, primjerice: ispitanici, učenici koji su sudjelovali u ovom istraživanju razlikuju se prema prosjeku s kojim su završili 7. razred, s odličnim, vrlo dobrim, dobrim i dovoljnim uspjehom. Instrument koji je korišten tijekom istraživanja je anketni upitnik koji je učenicima omogućio da ocijene kvalitetu nastave i nastavnog osoblja. Rezultati su pokazali da su najvažniji indikatori učeničkih kompetencija razumijevanje i poštivanje sebe i drugih, uspješno samostalno učenje te uočavanje i rješavanje različitih problema. Učenici su ocijenili i kvalitetu nastave koja će omogućiti

¹²⁴ Tot, D. (2010), str. 66

¹²⁵ Tot, D. (2010), str. 66

¹²⁶ Tot, D. (2010), str. 66

¹²⁷ Tot, D. (2010), str. 67

¹²⁸ Tot, D. (2010), str. 67

promjene u suvremenoj i budućoj nastavi koja će se odvijati u ove tri županije u osnovnim školama.¹²⁹

Zaključno, odgovori ne vode prema okvirima suvremenog nastavnog mišljenja, budući da je cilj motivacija učenika i buđenje njegova interesa za učenje. Iz odgovora je također vidljivo, prema Tot, da učenici smatraju kako nisu mnogo napredovali u ovim područjima poput indikatora stjecanja osnovnih znanja i umijeća za provođenje manjih istraživanja.

Međutim, srž suvremene nastave treba probuditi interese učenika za učenje i stvarati tzv. situaciju uspješnosti, pri čemu učenici mogu uspoređivati svoja postignuća s budućim rezultatima, na način da će moći razvijati misaone sposobnosti, a ne samo reprodukciju znanja. Suvremena nastava potiče odnos između nastavnika i učenika kao subjekt-subjekt (učenici i nastavnici sudjeluju jednakom mjerom u nastavi), a organizacija istraživačkih aktivnosti treba postati svakodnevna. Ono što su učenici ovim testiranjem pokazali jest da razumiju načine evaluacije, ali i da se njezina primjena u nastavi i učenju ne provodi na odgovarajući način.¹³⁰

Smatram da se ovim člankom htjelo pokazati da učenici žele drugačiju nastavu koja će nositi promjene u skladu s tehnološkim razvitkom, budući da im se stalno reklamiraju nove stvari na televiziji, internetu, kroz mnoge letke. Učenici su istraživanjem pokazali da žele promjene u skladu s vremenom. Stoga, im treba pristupati na neki drugačiji, zanimljiviji način koji će ih udaljiti od knjiga i klupa, a omogućiti im pristup virtualnoj stvarnosti ili radu na tabletima, koji će pratiti vrijeme u kojem odrastaju. Time je moguće pratiti rad i razvoj učenika koji će u skladu s vremenom razvijati svoje sposobnosti, pa će škole morati dodatno ulagati u opremu učionica i dodatne edukacije za profesore kako bi i oni mogli biti u skladu s vremenom. Tehnologija se poprilično razvila zadnjih nekoliko desetljeća i ono što su profesori učili na fakultetu kao novitet više nije u skladu s vremenom pa bi škole trebale omogućiti tečajeve za nastavnike kako bi se učenicima prenosilo isto gradivo na noviji i zanimljiviji način koristeći nove tehnologije. Nove generacije djece odrastaju od malena s tehnologijom poput mobitela, laptopa, interneta i slično, pa bi na taj način mogli pridobiti njihovu pažnju i suradnju, ako im se gradivo približi nečemu što je njima od prije poznato i s čime se mogu povezati. Više o informacijskoj tehnologiji vidjet ćemo u sljedećem poglavlju.

¹²⁹ Tot, D. (2010), str. 75

¹³⁰ Tot, D. (2010), str. 76

3. Informacijske znanosti doprinose školstvu

U ovom poglavlju osvrnut ćemo se na nove načine održavanja nastave koji će doprinjeti razvitku učeničkog procesa učenja. Budući da se odgoj pojavljuje ili preklapa i u filozofiji i u pedagogiji vidjet ćemo kako suvremeni odgoj kroz informacijske tehnologije također utječe na ključne odrednice poučavanja u odgojno-obrazovnom sadržaju.

U suvremenoj nastavi na učenje utječu primjerice: nastavni sadržaji, udžbenici, nastavna sredstva i pomagala, nastavni prostor te mnogi drugi. Kako bi nastava uspjevala održati učenike u središtu pažnje, važno je uključiti ih u nastavu i pritom ih zainteresirati služeći se različitim aktivnostima u nastavi, prema Hart (1992.).¹³¹

U nastavi se posebno počinju isticati učeničke sposobnosti koje navodi Bates (2004.) (primjerice: razvijene vještine komuniciranja, poput čitanja, pisanja, usmenog izražavanja; sposobnost samostalnog učenja, društvenost, sposobnost rada u timu, sposobnost prilagodbe novim okolnostima, sposobnost promišljanja).¹³²

Osnovne učeničke kompetencije na koje nastavnici trebaju obraćati pozornost su: komunikacija na materinjskom jeziku, komunikacija na stranom jeziku, matematička kompetencija, kompetencija u prirodnim znanostima i tehnologiji, digitalna kompetencija, kompetencija učenja ili učenje kako učiti, društvene i građanske kompetencije. Dvije će nas zanimati, a to su: kompetencija u prirodnim znanostima i tehnologiji koja je važna jer ovisi o promjenama koje donosi društvo te ovisi o odgovornosti pojedinca, a uz nju se veže stav o kritičkom procjenjivanju i radoznalosti te druga, digitalna kompetencija vezana uz kritičko korištenje tehnologije informacijskog društva (što može uključivati slobodno vrijeme, rad i komunikaciju). Za ovu drugu su važne pojedine vještine kao što su: *„korištenje računala za traženje, procjenjivanje, pohranjivanje, proizvodnju, prezentiranje i razmjenu informacija i za sudjelovanje i komuniciranje u suradničkim mrežama preko interneta.“* Ovom tehnologijom razvija se kritični i misaoni stav prema raspoloživim informacijama te je važno stjecanje odgovornosti pri korištenju interaktivnih medija. Koristeći se tehnologijom informacijskog

¹³¹ Tot, D. (2010), str. 68

¹³² Tot, D. (2010), str. 68

društva stječe se i kritičko mišljenje, kreativnost i inovacija koja može doprinjeti učenju novog ili ponavljanju starog sadržaja u nastavi i u slobodnom vremenu.¹³³

3.1 Postmoderna pedagogija

Postmoderna pedagogija javlja se već u 1960. s početkom promjena društvenog, ekonomskog, tehnološkog i kulturnog krajolika koje su utjecale na promjenu uvjeta ljudskog života. Tada se dogodio prosvjetiteljski mit znanja i racionalnosti, znanosti i napretka koji nije utjecao na određeni oblik društvenog mišljenja (primjerice: znanost, umjetnost), na određeni sadržaj (primjerice: povijest ili filozofiju), već na duh vremena u društvenom polju kao program za ispitivanje smjera istraživačkih metodologija i formi za organizacije znanja.¹³⁴

Analiza postmoderne obrazovne tehnologije usmjerit će se na analiziranje brojnih i raznolikih užih pedagoških tema koje uključuju reprodukciju znanja i društvene produkte znanja mladih. U postmodernoj pedagogiji raspravlja se o proturječnosti između škole kao modernističke institucije i s druge strane javne ustanove koja se nije pretjerano promijenila od francuske građanske revolucije. Samim napretkom društva i praksom koju društvo posjeduje mijenjaju se uvjeti egzistencije, životni stilovi pa se i mladi unutar nekoliko generacija razlikuju prema socijalizaciji.¹³⁵

3.1.1 Virtualna stvarnost

Napretkom postindustrijskih uvjeta proizvodnje novog znanja u informatičkom društvu javljaju se nove elektroničke tehnologije koje su izvorno namijenjene razmjeni informacija u proizvodnji, razmjeni i potrošnji, a pokazale su se kao idealan pedagoški i autodidaktički medij. U početku je njihova funkcija bila jednosmjerna komunikacija (primjerice: radio, televizija), dok u drugoj fazi dobiva višesmjernu komunikaciju. „*Stvorena je virtualna realnost (umjetna*

¹³³ Tot, D. (2010), str. 69

¹³⁴ Mušanović, M. (2000), str. 12, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹³⁵ Mušanović, M. (2000), str. 13, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

realnost, sintetička realnost, hiperrealnost). Virtualna realnost je računalom kreirano osjetilno iskustvo koje pojedinac drži „stvarnim“ i teško ga razlikuje od stvarnog.“¹³⁶

Virtualnu stvarnost ćemo promatrati kao pristup školstvu koji mijenja načine odvijanja nastave kao tradicionalnog oblika predavanja, u suvremeni oblik nastave. U obrazovnoj tehnologiji virtualna stvarnost zauzima važnu ulogu u pedagoško-didaktičkom smislu, ona omogućava u odgojno-obrazovnom procesu „manipulaciju vremenom, prostorom, brzinom i gibanjem“, a omogućava: „modeliranje, reduciranje, izdvajanje, rastavljanje, sastavljanje, simuliranje, inverziju, repetitivnost, uvjerljivost, interaktivnost, individualno korištenje i drugo.“¹³⁷

Korištenjem virtualne realnosti ili stvarnosti, rješavaju se brojni didaktički problemi teorije poučavanja, primjerice: dostupnost sadržaju u neograničenom prostorno-vremenskom pristupu, pri čemu se aktiviraju učenička osjetila, aktivno stimuliraju misaone aktivnosti i prirodna motivacija za učenje i didaktiku. Dosadašnja iskustva korištenja virtualne stvarnosti u primjeni virtualnog učenja i ustroja virtualnih zajednica učenja upućuju na opravdanost temeljite didaktike i pedagogije. Posebno se ističe važnost virtualne stvarnosti kod različitih pluralizacija kulture, životnih stilova, nesigurnosti i kontingentnosti u razvoju identiteta mladih.¹³⁸

Pobliže ćemo objasniti kako virtualna stvarnost može pomoći u odgojno-obrazovnom procesu. Postoje slučajevi u svijetu u kojemu su obitelji naseljene na farmama ili u gradićima koji su prostorno prilično udaljeni od školskog sistema. Za takve slučajeve koji su prostorno udaljeni od gradova u kojima su škole, djeci i odraslima može se omogućiti obrazovanje služeći se virtualnom stvarnošću na način da bi oni u svojim domovima mogli preko računala učiti ono što djeca ili odrasli mogu učiti u školama pa to omogućuje prostornu prilagodbu, a vremenska bi značila da mogu u bilo kojemu trenutku učiti i sudjelovati u nastavi. To bi omogućilo pristup učenju u bilo koje vrijeme u bilo kojem trenutku te bi i dalje učenici razvijali navike vezane uz učenje. Na ovaj način se i dalje mogu koristiti principi i metode koje su do sada usvojene u didaktičko-pedagoškom pristupu. Stoga, ovaj način omogućuje prenošenje znanja u različitim kulturama i raznovrsnim stilovima života.

¹³⁶ Mušanović, M. (2000), str. 15, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹³⁷ Mušanović, M. (2000), str. 15, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹³⁸ Mušanović, M. (2000), str. 15, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

Zaključno, virtualna stvarnost omogućila je promjenu u segmentima ljudskog, fizičkog i kulturnog okruženja, jer omogućuje potpuno nove umjetne, virtualne stvarnosti koje postaju konkurencijom fizičke stvarnosti. Razvitkom virtualne stvarnosti granica učeničkog napretka je samo njegova inovativnost i kreativnost. Ono što je zajedničko virtualnoj i fizičkoj stvarnosti je posredovanje tehnološkog pristupa. Mušanović tvrdi da: „*obrazovna tehnologija je medij koji samo ne prenosi informacije već i stanovite vrijednosti. Stoga permanentno trebaju biti podvrgnuta promišljanju i dekonstrukciji kako postmoderna obrazovna tehnologija i njeni materijalni i programski alati, tako i naša vjerovanja o tehnologiji i njenom djelovanju posebice na mlade pripadnike društva.*“¹³⁹

Stoga možemo reći da u suvremenom pristupu učenju i poučavanju ključno mjesto zauzimaju primjene novih elektroničkih obrazovnih tehnologija i razvoj nove odgojno-obrazovne infrastrukture u kojoj posebno mjesto zauzima virtualna obrazovna zajednica. U sklopu virtualne zajednice javlja se i virtualan razred, a to je „*metafora za elektronički posredovano učenje i poučavanje i istraživanje okoline kreirano uporabom moćne nove informatičke i nastavne tehnologije.*“ Razred možemo definirati kao komunikacijski sustav koji stvara mogućnosti skupini korisnika da zajednički, različitim oblicima interakcija razmjenjuju informacije o onome što žele naučiti, a uz pomoć različitih izvora znanja koji im pomažu u učenju.“¹⁴⁰

Virtualan razred nastao je kao pomoć u povezivanju komunikacije između učenika i učitelja, a stvoren je kao upotreba informacija i telekomunikacijske tehnologije u obrazovanju. „*U virtualnom razredu učenicima je omogućeno da sami upravljaju procesom učenja, da razviju samosvojne odnose s učiteljima, da interakcijama s drugim učenicima redefiniiraju ciljeve učenja i kreativno oblikuju nove, autentične situacije učenja i otvaraju sebi i drugima nove vidike znanja.*“¹⁴¹

¹³⁹ Mušanović, M. (2000), str. 16, *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁴⁰ Vasilj, M. (2000.), str. 226-227, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁴¹ Vasilj, M. (2000.), str. 227, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

Tko su korisnici virtualnog razreda? Korisnici mogu biti učenici kao pojedinci ili skupine učenika koje komuniciraju u određeno ili neodređeno vrijeme, a mjesto može biti primjerice: dom, škola, radno mjesto, zajednica.¹⁴²

Razlike između učenja u virtualnoj učionici i tradicionalnoj učionici su sljedeće: „*način, vrsta i opsežnost interakcija pomoću kojih se mijenjaju odnosi između učitelja i učenika.*“ U virtualnom razredu tehnološki je poduprto kolaborativno učenje, heterogeno grupiranje, učenje rješavanjem problema, razvoj misaonih vještina višeg stupnja, odgojno obrazovni proces je kvalitetnije vođen.¹⁴³

Zaključno, prema Keenan korištenje elektroničke komunikacije pridonosi stvaranju vrijednosnih značenja za praćenje nadarenih učenika, projekte koje mogu izrađivati na daljinu, te razvijanje kohezivnosti i povezanosti unutar projektne skupine.¹⁴⁴

3.1.2 Tehnologija obrazovanja kroz stadije

U procesu školstva i obrazovanja, školu određujemo pomoću tri podsustava: program, organizaciju i tehnologiju koji čine infrastrukturu ili život škole. Koristeći strukturalni model, Silov je promatrao smisao i djelovanje škole kroz: prošlost, sadašnjost i budućnost. U samom školstvu s vremenom i tehnološkim napretkom dolazi do inovacija i razvojnih djelatnosti koje se nalaze u uzročno-posljedičnoj vezi.¹⁴⁵

U školskom sustavu, tehnologija se mijenja u odnosu na tehnologiju razvitka društva u određenom periodu, stoga je njezina uloga ovisna o znanosti i tehnici.¹⁴⁶

Tehnologija obrazovanja oblikuje učiteljevu ulogu u nastavi pa promjena tehnologije mijenja koncepte u procesu odgojno-obrazovnog rada. Podijelit ćemo tehnologiju obrazovanja u pripadajuće tehnološke faze. Prvu tehnološku fazu čini „živa riječ“ koja traje do pojave tiska tj.

¹⁴²Vasilj, M. (2000.), str. 227, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici.* u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić

¹⁴³ Vasilj, M. (2000.), str. 227, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici.* u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić

¹⁴⁴ Vasilj, M. (2000.), str.228, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici.* u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić

¹⁴⁵ Silov, M. (2000), str. 42, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu.* u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić

¹⁴⁶ Silov, M. (2000) str. 45

polovice 15. stoljeća (Gutenberg). Nastava i samim time obrazovanje temeljilo se na usmenoj predaji. Drugu tehnološku fazu čini knjiga (pisana riječ) pa uz učitelja dodatni materijal i izvor znanja postaje pisani oblik riječi tj. knjiga. U ovoj fazi učiteljeva uloga se promijenila na način da on postaje organizator nastave, a učenici samostalno proučavaju i suočavaju se s generaliziranim i objektiviziranim generacijskim iskustvom. Treću fazu čini promatranje, pri čemu se promatra neposredna stvarnost i njezini nadomjesci (nastavna pomagala). Pri tome učitelj nema više ulogu prenošenja gotovih činjenica, već učenici sami mogu očitati podatke iz prezentiranog gradiva. Četvrta faza predstavlja prekretnicu između tradicionalne i suvremene škole i period je manipulacijskih i operacijskih tehnika. U ovoj fazi nastaju takozvane „radne škole“ u kojima učenici manipuliraju, dolaze u kontakt s novim predmetima, rade na njima i na taj način spoznaju i uče. Uloga učitelja u „radnoj školi“ je da prezentira i sudjeluje u radu s učenicima i tako im prenosi znanje, dakle ne promatra samo sa strane, već pokazuje kako nešto napraviti. Peta faza je dolazak audiovizualnih tehnika i masovnih medija pa ovaj period nazivamo teledidaktikom. Ovaj period omogućio je spoj vizualnih i auditivnih komponenti u jednu novu tehnologiju koju može, u isto vrijeme, promatrati veliki broj promatrača. Uloga učitelja je da pokaže najvažnije činjenice na tom mediju i objašnjava ih kako bi učenici mogli razumjeti, razvrstati i selektirati najvažnije informacije koje bi trebali upamtiti. Šesta faza omogućuje kompjutorizaciju obrazovanja, pri čemu dolazi do radikalnih promjena. *“Programirana nastava, nastavni strojevi i kompjutorizacija obrazovanja predstavljaju novi veliki iskorak u razvitku tehnologije obrazovanja koje otvara velike mogućnosti racionalizacije obrazovanja, posebno njegove prilagodljivosti individualnim mogućnostima učenika.”* U ovoj fazi, uloga učitelja je prilično promijenjena, preko osobe ili transmitera koji prenosi znanje, do faktora koji regulira kao mehanizam one činjenice koje su ključne i bitne u obrazovnom sadržaju i procesu kompjutoriziranog obrazovanja. Sedma i posljednja faza obuhvaća period multimedijских tehnika te čini suvremeno obrazovanje i ima multimedijско obilježje. *„Audiovizualne tehnike i masovni mediji otvaraju velike mogućnosti u obrazovanju pa i one čine integralni dio suvremene tehnologije obrazovanja. Kompjuterska tehnologija s velikim mogućnostima samoregulacije obrazovnog procesa ulazi u korpus multimedijске tehnologije obrazovanja.”*¹⁴⁷

¹⁴⁷ Bezik, K. (2000), str. 21-23, *Tehnologija obrazovanja i školovanje učitelja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

Prema Vrcelj, razvoj informacijske tehnologije utječe na sam proces obrazovanja, pri čemu se omogućuje korištenje novih tehnologija koje imaju utjecaj na prirodu rada te ne ovise o znanju koje se stječe u školama. Promjena i razvitak tehnologije utječu na ljudske sposobnosti koje trebamo razvijati u skladu s nadolazećom tehnologijom jer su nam potrebne za obavljanje poslova.¹⁴⁸ Nadalje, u školstvu je važna implementacija informacijske tehnologije kako bi se održala informatička pismenost. Pritom se informatička pismenost veže uz znanje koje omogućuje služenje i rad pomoću suvremene tehnologije. Za mlade ljude se često tvrdi da su informatički pismeni, jer odrastaju paralelno s razvitkom tehnologije pa se lakše snalaze i koriste ju, a u budućnosti će se dobro snalaziti i u informatiziranom društvu i ekonomiji.¹⁴⁹

Zaključno, tehnologija obrazovanja utkana je u cjelinu procesa obrazovanja te ovisi o vremenu u kojemu živimo. Pritom su „*tehnička sredstva i mediji posrednici u procesu obrazovanja učenja i nastave te svoj pravi smisao nalaze u cjelini komponenti procesa nastave (intencionalnih, psihološko-spoznajnih, didaktičko-metodičkih i drugih.)*“¹⁵⁰ Lavrnja još poručuje da je nastavnikova uloga u nastavi promjenjive prirode, što znači da ovisi o vremenu i trenutnoj tehnološkoj inovaciji. Međutim, važno je napomenuti da je uloga nastavnika i dalje ostala ključan čimbenik pri organizaciji, pripremi, realizaciji, evaluaciji u procesu nastave i učenja.¹⁵¹

Ono što se može istaknuti o tehnologiji tvrdi Silov je da „*razvitak obrazovne tehnologije može utjecati na kvalitetu znanja i učenika i na razvitak znanosti i tehnike, na inovacije uopće. Važnost obrazovne tehnologije u školskom sustavu je u područjima koja pokrivaju: tehnička sredstva, načine rada (metoda i organizacija) i ponašanje subjekta u odgojnom procesu.*“ Dakle, zaključno s tehnologijom je da ona promiče kvalitetu odgoja u društvu te samim time i inventivnog učenja.¹⁵²

¹⁴⁸ Vrcelj, S. (2000), str. 69, *Škola i suvremena obrazovna tehnologija*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić.

¹⁴⁹ Vrcelj, S. (2000), str. 70-71, *Škola i suvremena obrazovna tehnologija*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁰ Lavrnja, I. (2000), str. 31, *Obrazovna tehnologija i mijenjanje uloge nastavnika*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵¹ Lavrnja, I. (2000), str. 31, *Obrazovna tehnologija i mijenjanje uloge nastavnika*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵² Silov, M. (2000), str. 45, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

3.1.3 Inovacije u obrazovanju

U suvremenom društvu tzv. informacijskom društvu škola ima ulogu odgoja na način da subjekti ili učenici usvajaju tehnike inovativnog mišljenja. „*Razvojna djelatnost u školskom sustavu svojim dinamizmom manifestira se u neprestanom poticanju kvalitativnih promjena, uvođenju inovacija, praćenju i istraživanju njihove efikasnosti.*“ Razlika između kreativnosti i inovacije je sljedeća: „*kreativnost je sposobnost i moć shvaćanja ideja*“, a inovacija omogućuje upotrebu i primjenu ideja kreativnosti.¹⁵³

Inovativna škola mora razvijati svijest o svojoj ulozi stvaraoca u svijetu. U njoj se nalaze odgovorni stvaraoci koji sudjeluju u odgoju za budućnost, primjerice: učitelji, stručni suradnici, ravnatelji i učenici. Inovacije su nužne u postindustrijskom društvu.¹⁵⁴

B. Marentić-Požarnik navodi razlike između suvremene škole i stereotipskih škola, pri čemu tvrdi da u inovativnim ili suvremenim školama postoji drugačija klima ili ozračje u razredu koje omogućuje pristup sadržaju kroz različita sredstva.¹⁵⁵ Stoga se postavlja pitanje kako ostvariti tu inovativnu klimu? Autorica B. Marentić-Požarnik predlaže izradu modela uvođenja inovacija u školu koje se odnose na uloge nastavnika u nastavnoj praksi. Prvi model minimalne kompetencije inovacije uvodi se u školu kao princip koji se fokusira na razvojno-istraživački projekt u školama pri čemu nastavnik postaje „korisnik“ ili posrednik rezultata istraživanja.¹⁵⁶ Drugi model je model otvorene profesionalnosti ili transakcijski u kojem je učitelj praktičar i istraživač, pri čemu se učitelji svojevrijedno javljaju za sudjelovanje procesa inovacije.¹⁵⁷

Inovacija kao i razvoj tehnologije ovisi o načinima održavanja nastave, koja pritom utječe i na nastavna sredstva, koja su osnova za održavanje suvremene nastave pa ih dijelimo u tri etape. U prvoj etapi odgojno-obrazovnog rada sredstva su imala ulogu dodatka tradicionalnom nastavnom programu, a odvijala su se uz pomoć dijafilma, filma, magnetofona, grafoskopa i

¹⁵³ Silov, M. (2000), str. 42, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁴ Silov, M. (2000), str. 43, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁵ Silov, M. (2000), str. 43, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁶ Silov, M. (2000), str. 43, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁷ Silov, M. (2000), str. 44, *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

televizora. Problemi koji su se javljali su: pripreme rada, rad s učenicima, seljenje po učionicama, čuvanje sredstava i pomagala. U drugoj etapi učenici počinju koristiti ta sredstva u nastavi pri čemu koriste: magnetofone, projiciraju filmove. U ovoj fazi učenici više sudjeluju u nastavi, te postaju aktivniji, dok nastavnici imaju ulogu savjetnika, suradnika i koordinatora. Treća i posljednja faza mijenja ulogu nastavnika, a razlikuje se u tome što postoji dvosmjerna komunikacija između učenika i nastavnika pomoću računala.¹⁵⁸

Novi načini evaluacije i provjere znanja koji su vezani za inovacije u tehnološkom društvu odvijaju se pomoću računala. Odgajatelji u školama su prvenstveno nastavnici, a njihova uloga je da postaju voditelji koji će pomagati učenicima i imati odgovornost za učenikovo učenje, njegov razvoj i napredak. Kako će to učitelji pratiti? Učitelji će uz pomoć računala moći pratiti njihov napredak. Zanimljivo je da je istraživanje pokazalo da učenje putem računala omogućuje uštedu vremena od 30% na tjedan u odnosu na tradicionalno učenje. Učenje na daljinu ili uz pomoć računala omogućuje sudjelovanje ili interaktivnost koju tradicionalno ili „classroom“ predavanje nema. Interaktivnost se pritom može ostvariti između učenika, sustava i gradiva.

Zaključno, odnos razvoja između tehnologije i inovacije je povezan obostrano, jedno utječe na drugo. „*Školski sustav treba promicati odgoj i obrazovanje kao univerzalnu i ljudsku vrijednost.*“ Tako je kroz tehnički i znanstveni napredak došlo do procesa dehumanizacije, a školski sustav može izbjeći ovaj problem, ako se ne zaboravi vrijednosni trenutak u kojemu je najvažnija obnova sustava, odgoja i obrazovanja.¹⁵⁹

S druge strane postoje i negativne strane razvoja informacijske i komunikacijske tehnologije, a vežu se uz zatvaranja pojedinih radnih mjesta koja zamjenjuju tehnološkim napretkom. Stoga neki autori smatraju da će se u budućnosti dogoditi „razredna revolucija“ škole koja će omogućiti obrazovanje na daljinu i stoga omogućiti zatvaranje tradicionalnih školskih ustanova. Mnogo autora podupire tvrdnju da učenici smatraju da se u školama uče zastarjeli podaci koji nisu u skladu s trenutnim tehnološkim napretkom (primjerice u informatici).¹⁶⁰

¹⁵⁸ Rosić, V. (2000), str.60, *Pedagoški pogledi na didaktiku i metodiku kao temeljne čimbenike razvoja kvalitete odgojno-obrazovnog procesa.* u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁵⁹ Silov, M. (2000), str. 46 *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu.* u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶⁰ Vrcelj, S. (2000), str. 70 *Škola i suvremena obrazovna tehnologija.* u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

3.1.3.1 Internet kao novi pristup odgoju

Obrazovanje danas gledamo kao doprinos i metodu za postizanje nacionalnog razvoja pri čemu veliku ulogu ima i internet. U školstvu se koristi i funkcionira kao CARnet (Croatian Academic and Research Network).¹⁶¹

Internet omogućuje pristup različitim informacijama pri čemu nastavnik mora dobro vladati sadržajem kako bi mogao razlučiti informacije koje su relevantne. Njegova uloga u nastavi jest da postaje usmjerivač i upravitelj znanjem. To je važno zapamtiti, jer tradicionalan način predavanja može omogućiti u budućnosti zamjenu nastavnika nekim strojem koji će na isti način moći predavati nastavu.¹⁶²

Kako? Pokušat ćemo objasniti. Ako je uloga nastavnika da samo prenosi znanje pri čemu ne dopušta sudjelovanje u nastavi (primjerice: postavljanje pitanja, davanja drugačijeg rješenja od onog koje nudi) u budućnosti bi robot ili hologram mogli snimiti govor nastavnika koji samo prenosi znanje. Takav stroj ili hologram moći će prepričati samo ono što mu se isprogramira, ali neće biti u mogućnosti odgovarati na dodatna pitanja učenika, jer će imati možda nekoliko pitanja pripremljenih s odgovorima, a ostalo neće biti isprogramirano. Jedini način da robot odgovara na naša postavljena pitanja je da se razvije umjetna inteligencija kako bi robot mogao sam razmišljati o onome o čemu ga pitamo, što trenutno još nije moguće.

Postoje određene mogućnosti koje internet nudi kao pomoć u nastavnom obrazovnom procesu, a nastavnicima omogućuje da prate: kontinuirano napredovanje, učenje pomoću rezultata, individualno testiranje, ocjenjivanje prema izvođenju, osobne planove učenja, kooperativno učenje, stvaranje centara za učenje, razmišljanje, vještine rješavanja problema i određivanje značenja te vještine komuniciranja i pisanja.¹⁶³

Prednosti poučavanja internetom su praktičnost, neograničeno korištenje prostorom i vremenom te mogućnost suradničkog rada ili stvaranje skupina. Mijenja se koncept tradicionalnog pristupa

¹⁶¹ Šehanović, J. Tatković, N. (2000), str. 89, *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶² Šehanović, J. Tatković, N. (2000), str. 91, *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶³ Šehanović, J. Tatković, N. (2000), str. 92, *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

učenju na način da se preko interneta omogućuje „prevazilaženje svih informacijskih barijera“ i nudi „direktna suradnja sa svjetskim ekspertima.“¹⁶⁴

Možemo tvrditi da internet pridonosi globalnoj socijalizaciji znanja, a tehnologija može promijeniti interakcije tijekom učenja (primjerice: učenik-učenik, profesor-učenik ili skupine učenika). Ukoliko učenici posjeduju računalno, generalno ono omogućuje bolju komunikaciju.¹⁶⁵

Zaključno, pozitivne strane koje je donio internet su: povećanje kvalitete učenja, brzina prijenosa informacija između profesora i studenta, pa samim time i nastavnika i učenika, ali i ostvarenje komunikacija te učenje putem mreže.¹⁶⁶ Negativne strane javljaju se kroz termin „globalno selo“ što bi označavalo jednostavan pristup različitim sadržajima pa u obrazovnom i komunikacijskom radu treba pospješiti kvalitetu nastave, ali i odabrati i ograničiti koje informacije su ispravne, a koje nisu. U tom procesu sudjeluje nastavnik, budući da internet postaje „poligon za trgovinu“ i teško je pronaći koje informacije su obrazovno vrijedne pa se samostalno učenje ne može smatrati dijelom nastavnog procesa. Da bi postao dijelom nastavnog procesa, korištenje interneta mora biti vođeno sa strane nastavnika koji će uz te informacije imati i dodatne izvore informacija. Zato postoji problem koji se javlja u školstvu, a uključuje se u proces obrazovanja i usavršavanja nastavnika za korištenje interneta u nastavi.¹⁶⁷

3.1.4 Kritički osvrt

Razvoj IT (Informatics Technologies) te samim time i računalne tehnologije omogućuje unapređivanje u znanju i razvijanju pozitivnih stavova prema nastavnim predmetima. Učenici koji imaju razvijene vještine upotrebe računala, razvijaju odgojne aspekte veće odgovornosti i sposobnosti upravljanja učenjem te dobivaju bolje navike vezane uz školski rad.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Šehanović, J. Tatković, N. (2000), str. 93, *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶⁵ Vasilj, M. (2000), str. 231, *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶⁶ Šehanović, J. Tatković, N. (2000), str. 93, *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶⁷ Purković, D. (2000), str. 260-261, *Analiza iskorištenosti računala u nastavnom procesu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić

¹⁶⁸ Vasilj, M. (2000) *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str. 229

Rezultati istraživanja pokazuju da IT omogućuje veću motivaciju za učenjem od tradicionalnog učenja te da učenici pomoću „online“ učenja uspijevaju raditi programe i projekte u skupinama. Pritom, primjena računala pozitivno utječe na usvajanje povoljnih stavova o učenju u manjim obrazovnim skupinama.¹⁶⁹

Nadalje, postojeće didaktičke tehnologije ne mogu se prilagoditi na trenutnu školsko-socijalnu infrastrukturu pa su im potrebne promjene, pri čemu se može utjecati i na postojeće profesije i skupine.¹⁷⁰

Promjene koje bi se trebale dogoditi u školstvu kako bi doprinjele razvoju društva u informacijsko su sljedeće: potrebno je osuvremeniti ciljeve u sustavu obrazovanja, reorganizirati mreže u školama, reorganizirati predmetni način obrazovanja i pri tome satni, dnevni te godišnji nastavni proces, promijeniti načine preispitivanja znanja te evaluacije kod učenika i nastavnika, osigurati dodatna sredstva za ostvarivanje te funkcioniranje sustava.¹⁷¹

Za realizaciju novog pristupa učenju i poučavanju potrebno je osigurati dodatna sredstva u školama poput: nabave novih informatičkih komunikacijskih tehnologija, prilagodbe prostornih uvjeta, osposobljavanje kabineta za održavanje nastave, nabavu suvremene literature koja će pratiti tehnološki napredak.¹⁷²

Pri tome promjene trebaju biti sljedeće: drugačiji pristup učenju (umjesto pasivnog pamćenja informacija uvesti produkciju znanja), uvođenje partnerskog odnosa između učenika i nastavnika, mogućnosti različitih pristupa učenju, te temelje nastavnih metoda rada na grupnom, a ne toliko na individualnom pristupu.¹⁷³

Postojeće stanje obrazovnog aspekta informatizacije sagledat ćemo kroz četiri komponente: opremljenost, informatičku pismenost, permanentno obrazovanje nastavnika i sadržaje

¹⁶⁹ Vasilj, M. (2000) *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str. 230

¹⁷⁰ Vasilj, M. (2000) *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str. 230

¹⁷¹ Šehanović, J. Tatković, N. (2000) *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić str. 90

¹⁷² Šehanović, J. Tatković, N. (2000) *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str. 90

¹⁷³ Šehanović, J. Tatković, N. (2000) *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str. 91

prilagođene za nastavni proces.¹⁷⁴ Što se tiče opremljenosti, prosječna osnovna škola u RH ima jednu informatičku učionicu u kojoj se nalazi 5 ili više računala, a u njoj se održava nastava iz izborne nastave informatike i tehničke kulture dijela robotike, dok se sva ostala nastava tu ne održava. Računalo je i u knjižnici koje koristi knjižničar pa stoga, nije moguće u ovakvoj školi održavati suvremenu nastavu. Informatička pismenost u osnovnim školama često ne zadovoljava uvjete, a rijetko se i nastavnici koriste računalima. Problem koji se tu javlja vezan je uz starije generacije nastavnika koji imaju strah prema računalima i radije održavaju nastavu na tradicionalan način pa nema novijeg odgojnog aspekta u razredu. Važno je napomenuti da *„permanentno obrazovanje i usavršavanje nastavnika za primjenu računala i informacijske tehnologije u nastavi nije nimalo jednostavno.“* U razdoblju „informatičke nepismenosti“ teško je govoriti o nadogradnji i usavršavanju nastavnika kada oni izbjegavaju modernistički pristup učenju uz pomoć računala. Sadržaj koji se predaje u nastavi, a koji bi omogućavao prilagodbu za rad na računalu, koja bi bila temeljena i obrađena na stručan, pedagoški i didaktički način čini pravu rijetkost. Za odvijanje ovakve nastave u školama potrebne su funkcionalno opremljene multimedijalne učionice, a toga mi još nemamo.

Možemo napraviti sljedeće: uvesti osnovno informatičko opismenjavanje nastavnika i ostalog osoblja škole i učenika, te i učenicima omogućiti korištenje informatičkih resursa u cilju obrazovanja.¹⁷⁵

Na temelju dosadašnjih informacija vezanih uz odgoj i obrazovanje u nastavi, možemo zaključiti da je potrebno još mnogo nadogradnje i usavršavanja u nastavnom djelovanju, kako bi učenici iz škola izašli kao informatički pismene osobe te imali dobro razvijene odgojne aspekte prema dodatnom učenju i razvijanju vlastitih sposobnosti u radu.

¹⁷⁴ Purković, D. (2000) *Analiza iskorištenosti računala u nastavnom procesu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str.261

¹⁷⁵ Purković, D. (2000) *Analiza iskorištenosti računala u nastavnom procesu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić, str.261-263

4. Literatura

Knjige:

1. Aristotel 1992. *Nikomahova etika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
2. Berčić, B. 2012. Svezak 1: *Filozofija*. Zagreb: Ibis grafika.
3. Bognar, B. (2015). *Čovjek i odgoj*. Metodički ogledi, 22(2): 9-37.
4. Dewey, J. 1899. *Škola i društvo*. Beograd: Izdavačka kuća Rajković.
5. Dewey, J. 1970. *Vaspitanje i demokratija: uvod u filozofiju vaspitanja*. Cetinje: Obod.
6. Jensen, E. (1995) *Super-nastava nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Educa, Zagreb.
7. Kalin, B. (2006.): *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb
8. Ledić, J. (2006.): *Povijest odgoja i obrazovanja*, Rijeka, Filozofski fakultet
9. Platon. (2004). *Država*. Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o.
10. Polić, M. (1993). *K filozofiji odgoja*. Zagreb: Znamen.
11. Polić, M. (2006.) *Činjenice i vrijednosti*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
12. Rousseau, J.J. (1989.) *Emil ili Ob uzgoju*. Nakladom hrvatskog pedagoškog sora, Zagreb.
13. Vujčić, V. (2013) *Opća pedagogija*. Novi pristup znanosti o odgoju. Hrvatsko-pedagoško knjižni zbor. Zagreb
14. Warbuton, N. (1999.) *Filozofija*. Zagreb: Kruzak.
15. Winch, C. Gingell, J. (1999.) *Key Concepts in the Philosophy of Education*. Routledge (Tylor and Francis Group) London and NY.
16. Zaninović, M. (1988.) *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
17. Zorić V. (2010.) Pragmatistička koncepcija odgoja Johna Deweyja u: *Pedagogija* 65 (3); 396 - 404.

Internetski izvori:

1. Odgoj djece u 21. stoljeću (Posjećeno: 11.12.2017. <http://www.poslovnih.hr/after5/odgoj-djece-najtezi-posao-modernog-doba-170258>)

2. Agnes, (2012) *Pedagogija 21. stoljeća*. (Posjećeno: 15.12.2017. <http://www.st-pedagozi.net/?p=2055>)
3. Biografija Aristotela (posjećeno: 11.12.2017. <https://biografija.net/aristotel/>)
4. Biografija Deweyja (posjećeno: 18.12.2017. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Dewey)
5. Lukašević, D. (2017) *Filozofija odgoja i obrazovanja*.
(Posjećeno: 20.12.2017. <https://issuu.com/doralukacevic/docs/filozofija-odgoja-i-obrazovanja>)

Članci:

0. Golubović, A. (2013) *Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj*, Acta Iadertina, str. 25-36.
1. Golubović, A. (2010) *Filozofija odgoja*, Riječki teološki časopis, 18: 609-624
2. Tot, D. (2010) *Učeničke kompetencije i suvremena nastava*. Odgojne znanosti, vol. 12, br 1, str. 65-78, Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.

Zbornik radova:

1. Međunarodni znanstveni kolokvij (2000), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*. Sveučilište u Rijeci, Rijeka. Napomena: korišteni sljedeći tekstovi:
 - a) Bezić, K. (2000) *Tehnologija obrazovanja i školovanje učitelja*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić. (str. 19-27)
 - b) Lavrnja, I. (2000) *Obrazovna tehnologija i mijenjanje uloge nastavnika*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić. (str. 27-33)
 - c) Mušanović, M. (2000) *Postmoderna pedagogija i virtualna stvarnost*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić. (str. 11-19)
 - d) Purković, D. (2000) *Analiza iskorištenosti računala u nastavnom procesu*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić. (str. 257-268)
 - e) Rosić, V. (2000) *Pedagoški pogledi na didaktiku i metodiku kao temeljne čimbenike razvoja kvalitete odgojno-obrazovnog procesa*. u: Rosić V. (ur), *Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija*, Gospić. (str. 58-68)

- f) Silov, M. (2000) *Razvoj, inovacije i tehnologija u školskom sustavu*. u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić. (str. 40-48)
- g) Šehanović, J. Tatković, N. (2000) *Internet – način obrazovanja*. u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić. (str. 88-96)
- h) Vasilj, M. (2000.) *Suradničko učenje u virtualnoj učionici*. u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić. (str. 226-234)
- i) Vrcelj, S. (2000) *Škola i suvremena obrazovna tehnologija*. u: Rosić V. (ur), Nastavnik i suvremena obrazovna tehnologija, Gospić. (str. 68-75)